

תשורה
משמחת הנישואין של
מרדכי שמואל
וחנה רבקה
אקסלרוד
ט"ו אלול ה'תשפ"ד

מענדל האניעים

זכרונות וסיפורים מפי הרה"ח
ר' מענדל מאראזאוו ע"ה

פתח דבר

מגלגלין זכות ליום זכאי, יום ט"ו באלול, יום התייסדות ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש, אשר החסיד הנודע ר' אלחנן דוב מרוזוב הי"ד, סבא רבה של משפחת גאלדבערג, הי' מראשוני תלמידי'.

הננו מתכבדים להוציא לאור תשורה בה יתוארו עיקרי סיפורי חייו, רובם כפי שקבלנו אותם מבנו-סבנו, הרה"ח ר' מנחם מענדל ז"ל, שהי' במשך הרבה שנים ממנהלי ומשפיעי ישיבת אהלי תורה המפוארת שבקראון הייטס. ומצורפים בזה גם מקצת סיפוריו ופתגמיו של רמ"מ בעצמו.

נודע שה"קאך" של סבנו רמ"מ הנ"ל הי' בסיפורים אלה והי' מרבה לספר אותם, וכל פעם בדיוק רב ובלי שינוי, כי הי' חי אותם מחדש בכל פעם שסיפר.

*

החומר נלקט ונערך ע"י אחי הכלה הת' שמחה בונם שי' גאלדבערג.

בעריכת החומר והכנתו לדפוס השתתף החתן הת' מרדכי שמואל שי' אקסלרוד, כמו כן עזרו אחדים מבני משפחת הכלה, ביניהם הרב שניאור זלמן, הת' יוסף והת' שלום שיחיו גאלדבערג.

תודתנו העיקרית נתונה לאבינו-סבינו הרב דניאל דוב שי' גאלדבערג על הגהתו ותיקונו ויהי"ר שירוה נחת מיוצאי חלציו לאיוש"ט.

חלק מהתוכן נלקט מתוך קובץ התשורה "האד"ם" למשפחת מאראזאוו ותודתנו נתונה להם. יתכנו אי אלו טעויות או אי דיוקים בנדפס לקמן, ותיקונים יתקבלו בברכה.

קובץ זה מחולק לשלושה חלקים: חלק ראשון - זכרונות מפי ר' מענדל, חלק שני - לקט סיפורים ופתגמים מהתועדויותיו, חלק שלישי - תמונות מחייו.

והננו להודות לכל אחד ואחת מהבאים לכבדנו על ידי השתתפותם בשמחתנו, ויהי רצון שבקרוב יהיו גם אצלם הרבה שמחות ורוב נחת יהודי וחסיד מכל משפחתם מתוך בריאות נכונה.

והננו לברך את כולם בתוככי כלל אחינו בני ובנות ישראל בברכת כתיבה וחתימה טובה לשנה טובה ומתוקה בטוב הנראה והנגלה, ושנראה בה הרבה ישועות ונחמות ובפרט בהתגלות הרבי מלכנו משיחנו נאו ממש!

בהוקרה ובשמחה

משפחת גאלדבערג

משפחת אקסלרוד

ט"ו אלול ה'תשפ"ד

כפר חב"ד, אה"ק ת"ו

עימוד

shimibloch@gmail.com

שער ראשון

זכרונות

בית אביו

הרה"ח ר' מנחם מענדל מרוזוב ע"ה נולד ביום השבת י"ג אדר תרע"ו. הפצעתו לאווירה העולם אירעה בעיירה ליובאוויטש, ושם גם נותר ליבו לכל משך ימי חייו. ר' מענדל נולד לאביו הרה"ח ר' אלחנן דוב (חאניע) מרוזוב, שהיה מגדולי המקושרים לכ"ק אדמו"ר מהורש"ב ולכ"ק אדמו"ר מהורי"צ לו גם זכה הוא לשמש כמזכיר, ולאמו מרת חיה ברכה בת הרה"ח ר' דוד מנחם מענדל הכהן, מחסידי הצ"צ ובניו, ומרת מינא רחל כ"ץ.

אביו, ר' חאניע, נולד בה' כסלו תרל"ח בעיירה יוזבקה הסמוכה לעיר צ'רקאס שבאוקראינה, לאביו ר' צבי אריה (הירש ליב) שהיה מלמד ולאמו מרת רחל לאה מרוזוב, שמוצאם היה מאיזור קובנה שבליטא. היתה להם גם בת נוספת, מרת חיה ליבא, שהיגרה בהמשך לארצות הברית. ר' הירש לייב ורעייתו לא זכו להימנות על שורות החסידים, אולם היו יראי שמים אמיתיים, דבר שהתבטא גם ברצונו העז של ר' הירש לייב להכיר את החסידות וצדיקיה. בתוכניתו היה לנסוע אל ר' יעקב ישראל מצ'רקס (בנו של ר' מרדכי מצ'רנוביל וחתנו של כ"ק אדמו"ר האמצעי), אולם המסע התבטל עקב התנגדותו החרפה של אחיו הגדול של ר' הירש לייב, שחלק מרות על חסידות.

ר' הירש לייב נפטר צעיר לימים, והותיר את בנו נער רך בסביבות גיל הבר-מצוה. רעייתו מרת רחל לאה שתה את ליבה לירידה הרוחנית הגדולה שחלה באותם הזמנים, מה שגרם גם לבייתה וחתנה לנהוג בהליכות מודרניות על אף שנותרו שומרי מצוות, ובאבירות לב החליטה לאכוף את רחמנותה ולשלוח את בנה הרך למקום תורה, לישיבתו של הרה"ג ר' ירוחם יהודה ליב ממינסק "דער מינסקער גדול" ("הגדול ממינסק"). כך, צעיר לימים, גלה חאניע מבית מכורתו, על מנת להתחנך וללמוד דרך ישרה בעבודת השם.

בישיבה במינסק

מה שלא היה ידוע אז לאם ולבנה, שגם חלק גדול מן הישיבות לא היוו מחסה הגון מרוחות הזמן. מלבד ישיבות ראדין, נובהרדוק ודומיהן כמעט שלא נהג לימוד המוסר בישיבות, ועד מהרה ניכר הקילקול בקרב רבים מן הלומדים. עיון בספרים חיצוניים היו לדבר שבשגרה, והיו גם שהרחיקו הלוך וקראו בספרי כפירה ומינות. הירידה הרוחנית גרמה לפעמים לתופעות משונות, כמו כתיבת חידושי תורה בשבת רח"ל.

התנועה הסוחפת לא פסחה על חאניע הצעיר, וגם הוא החל לגלות ענין בספרי חקירה כאלו ואחרים. כשר' מענדל בנו היה מתאר זאת, היה הוא מוסיף בהתרגשות כי אלמלא הגיע לליובאוויטש, לא היה נותר ממנו מאומה ח"ו...

אכן, הצלתו הרוחנית של ר' חאניע מיוחסת לפגישתו עם חסידי חב"ד. למרות שמיינסק היתה ידועה מאז ומקדם כמעוז "מתנגדי", אך באותה העת כבר נפתחו בה בתי כנסיות של חצרות חסידיות שונות, ביניהם גם של חסידי חב"ד. החסידים מכל החוגים היו משתדלים לקרב את תלמידיה המוכשרים של הישיבה ולמשכם אל תנועת החסידות.

הם היו מדרבנים אותם לנסוע אל צדיקי החסידות ולהתעניין הליכותיה. עמדה לו זכותו לחאניע להימנות על אותם בחורים, ועם הזמן נחשף הוא יותר ויותר אל ארחות ומשנת החסידות, ועד שבקיץ תרנ"ז החליט כי למרות חיבתו הגדולה ל"גדול" ושיעוריו, את חודש החגים יחווה הוא בחצר קוידינוב - אצל הרה"צ ר' אהרן פרלוב (שנסתלק בשלהי חודש אלול של אותה שנה).

ביאתו לליובאוויטש

בדיוק בתקופה זו, פגש חאניע בחסיד בשם ר' פרץ¹ שהציע לו להצטרף אליו לנסיעה לליובאוויטש, אל חתונת בנו יחידו של הרבי הרש"ב, והוא מוכן אף לשלם את דמי נסיעתו.² חאניע הסכים לכך מתוך שיקול בהיר: הוא הרי בחור עני, והנסיעה לליובאוויטש הרחוקה

כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע

יקרה היא, ומי יודע מתי תזדמן לו אפשרות נוספת כזו? לקוידינוב הסמוכה יוכל הוא לסור במועד מאוחר יותר. אם כן, בתוך ימים פנו פעמיו לליובאוויטשה, להליכה שעד מהרה תשנה את מסלול חייו לעד.

לליובאוויטש הגיעו השניים בעיצומו של חודש אלול, הישר לחתונת אדמו"ר הרי"צ שהתקיימה בי"ג אלול של אותה שנה. פתאום נחשף ר' חאניע לעולם חדש, שמאום ממנו לא הכיר הוא עד אז. יותר מכל שבו את ליבו המאמרים העמוקים שנשא "הרבי", כ"ק אדמו"ר מהורש"ב, באותם הימים. היתה זו סדרת מאמרים נפלאים הנודעת מאז בשם "המשך שמח תשמח תרנ"ז". המושגים היו לו זרים, וממילא גם בלתי מובנים, אך חוסר ההשגה לא מנע ממנו להסתקרן ולהימשך אחר תורת החסידות בחבלי עבותות.

במילים תוססות תיאר זאת לימים ר' חאניע באזני בנו: "המאמרים הפליאו אותי ביותר, שמעתי כאן דרך חדשה, שיטה חדשה, פילוסופיה שלימה שטרם שמעתי עליה עד אז. השכלה זו של ה'חסידות' הפליאה אותי מאד, הייתי הולך ל'חזרה' פעם ופעמיים ומבקש הסבר לכל דבר. ברור שלא הייתי מסוגל להבין הכל לבד, נתנו לי להבין שדברים רבים אוכל להבין רק בהמשך הזמן, כאשר "אכנס לפנים מן השער".

סיכומו היה חד: "אם לא הייתי נוסע בתרנ"ז לליובאוויטש, ואם לא הייתי נשאר שם, מי יודע אם הייתי נשאר ביהדותי!" פעם אף התבטא כי אלמלא נסע, היה הוא הופך לחוקר ביבסקציה...

ר' שלום פעלדמאן תיאר פעם בשם ר' מענדל פוטרפס, כי ר' חאניע שמע את שאלתו

(1) לא ידוע שם משפחתו.

(2) בספר 'אוצר החסידים' (עמ' 80) כותב בשם בנו ר' דוד ליב שפגש בשד"ר והחזון - ר' יחיאל הלפרין והלה הציע לר' חאניע להצטרף אליו לימים נוראים לליובאוויטש. אך לפי זיכרון ר' מענדל, שהה בביתם שבלנינגראד מספר חודשים חסיד בשם ר' פרץ שר' חאניע אמר עליו כי הוא הביאו לליובאוויטש.

של הרבי בתחילת ה'המשך' וחפץ להאזין לתשובה. הוא המתין להמשכו של המאמר שנאמר בשבת שלאחר מכן, אך גם אז בוששה התשובה מלהגיע. כך נמשך המאמר עוד ועוד, והוא המתין והמתין, ובינתיים נעשה ל'חאניע מרוזוב'³.

התייסדות ישיבת 'תומכי תמימים'

בימי השבע ברכות, ביום ט"ו אלול, הכריז הרבי הרש"ב נ"ע על הקמת ישיבה חדשה שבה ילמדו התלמידים לא רק נגלה (גמרא ופוסקים) אלא גם חסידות. אף שר' חאניע טרם חשב להיכנס לישיבה באותו הזמן, ראה אחד החסידים שהינו בן תורה והפנה אותו ללמוד באחד ה"חדרים" שבחצר הרבי. בהמשך יטען ר' חאניע כי למעשה היה הוא ה"תמים" הראשון שנתמנה בתומכי תמימים...

במהלך חודש תשרי היה חאניע בהתלבטות עזה לאן יפנה. מחד שקל הוא לחזור לשיעורי ה'גדול' בישיבה במינסק, אך לאידך - ה"המשך" עוד טרם הסתיים... נוסף על שגם האווירה העילאית אותה נחל בליובאוויטש היתה לו חדשה ונחשקת.

בסוף חודש תשרי שאלו ר' פרץ הנ"ל אם תוכניתו לשוב עימו למינסק או להישאר בליובאוויטש. כאשר ר' חאניע שיתף אותו בלבטיו, הבטיח לו ר' פרץ שכאשר ירצה לחזור למינסק אזי יכתוב לו ע"כ והוא יממן לו את מחיר הנסיעה. ההצעה הכריעה את הכף אל המשך השהיה בליובאוויטש, ולא נותר לחאניע אלא להתנות עם ר' פרץ שמכתביו לאימו ומאימו יעברו דרך כתובת ביתו במינסק, כדי שזו לא תבחין שהוא שוהה בחצר החסידית.

בינתיים ביקש הוא להתקבל לישיבה החדשה. מכיון שהיה קרוב לגיל עשרים, נמנה הוא עם תלמידיה המבוגרים של הישיבה.

נישואי ר' חאניע

בסביבות שנת תר"ס הציעו לר' חאניע שידוך עם מרת אסתר לבית פעוונזער, אחות חברו לספסל הלימודים, הת' אברהם דוד פעוונזער (קלימאוויטשער), שהי' משכיל גדול בחסידות והי' מה'חוזרים' של כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע. בתם של השו"ב ר' צבי הירש (הירשל) והניה דבורה (לבית כ"ץ) מהעיר קלימוביטש.

הרבי נתן את הסכמתו וברכתו והשידוך יצא לפועל. עם סגירת השידוך מיהר לכתוב לאימו את הבשורה והיא מיהרה להגיע לליובאוויטש ונשארה לגור בסמיכות לזוג שקבע שם את מושבו, עד לפטירתה בחודש תמוז תרס"ג, מיד לאחר לידת בנם דוד ליב. וזכתה להקבר בליובאוויטש.

ר' מענדל סיפר, שכעבור שנים, כשכבר הגיע לאמריקה, שמע מר' ישראל דזייקובסאן, שהרבי הרש"ב נ"ע התבטא על בואה של הסבתא מביתה לליובאוויטש, כי היה זה בבחינת הנאמר על יעקב אבינו כשירד אל יוסף בנו במצרים - "ויוסף ישית ידו על עיניך".

3) ספר אוצר החסידים (עמ' 80).

מקורב לבית רבי

בשנת תרס"ג, על פי בקשתו של כ"ק אדמו"ר מהורש"ב, החל ר' חאניע ללמוד דא"ח בחברותא עם בנו יחידו של הרבי⁴, הלא הוא כ"ק אדמו"ר מהורי"צ. וכפי שהתבטא עליו הרבי הרש"ב: "לא מצאתי בין כולם פנימי כמוהו, חנן איז א פנימי".

בי"ט כסלו תרס"ח התמנה ר' חאניע למשגיח בשיבה בזמן לימוד החסידות. במכתב שכתב הרבי לשיבה על מינויו כמשגיח הוא מתבטא: "והנני להודיעם אשר ידידנו ר' אלחנן נ"י נתמנה למשגיח על עסק הדא"ח, לעיין ולפקח על כאו"א, אצל מי מהמשפיעים ילמוד, ומה יהיה הלימוד, ולידע את כאו"א איך הוא לימודו וידיעתו בהענין שלומד, והנני מבקשם ומזהירם אשר תהיו מסורים אליו, ואליו תשמעון לכל אשר יאמר לכם, ואם ככה תעשו יהיה הכל מסודר אי"ה בסדר נכון. . והשי"ת יהיה בעזרו, ויצליח במלאכתו, וישלים הכוונה האמיתית..".

במהלך השנים הללו נולדו לו ילדיו - דוד ליב, רחל לאה, שרה, שמואל ופנחס. בבריתו של שמואל, כובד הרבי הרש"ב לשמש כסנדק. ובבריתו של פנחס, כובד הרבי הרי"צ. לאחר הברית, שאל הרש"ב את ר' חאניע מדוע לא כיבדו בשנית, וזה ענה כי הנהגתו התבססה על הידוע שאין מכבדים בסנדקאות את אותו האדם פעמיים. ענה לו הרבי הרש"ב: "בא אונז איז ניט נוגע.."⁵, והסביר אשר נוהגים זאת רק כאשר הסנדקאות היא כבוד לסנדק, אך כאשר הכבוד הוא לתינוק אזי יכולים גם בשנית. אגב, אחרי שנים, כשכבר היו ברוסטוב, כיבד ר' חאניע את הרבי הרי"צ בסנדקאות עבור בנו האחרון (שלום) בעקבות המאורע הנזכר - כיון שכעת הינו 'נשיא'.

ר' מענדל היה מטעים בשם אביו, כי מבואר בספרים אשר ישנו קשר בין הברית ובין הקטורת. את הקטורת היו בדרך כלל מחלקים בין כלל הכהנים, כדי שכל אחד יזכה בכך - אולם הכהן הגדול היה זכאי להקטיר בכל עת שחפץ. כך גם בענין הסנדקאות, משתדלים לרוב לכבד בה מגוון אנשים שיזכו בזכות נפלאה זו (כידוע שעוונות הסנדק נמחלים וכו'). הדבר שונה כשמדובר ב"רבי", בכהן גדול, אשר הוא עצמו אינו צריך לזה ואין הכבוד אלא לתינוק. ואם כן, מדוע שתינוק זה יפסיד? ..

במשך כל אותם שנים אלו ר' חאניע ומשפחתו היו מקורבים אל בית הרב, כנלמד גם ממכתב הרבי הרש"ב אליו בנוגע לסדר לימוד מיוחד מספר 'תורת-חיים' לאדמו"ר האמצעי וכן סידור קביעות בלימוד משניות.

פרנסתו

באותם שנים התעסק ר' חאניע לפרנסתו בהעתקת מאמרי דא"ח והקונטרסים של אדמו"ר הרש"ב נ"ע. בזאל הישיבה התנוססה מודעה על כך שניתן להשיג מאמרים וכתבי קודש אצל ר' חאניע בכתב יפה וברור. אפילו הרבי הרש"ב הפנה את בנו הרי"צ לר' חאניע לצורך העתקת כתביו עבור תלמידי הישיבה.

בנוסף לכך עסק ר' חאניע בייצור טליתות. בנו ר' מענדל ציין בהקשר לכך, כי הנוסחה

(4) סה"ש תרפ"ז עמוד 42.

(5) לנו אין זה נוגע.

המצוינת בספר טעמי המנהגים אודות הכנת הציציות הוצגה על ידי אביו בפני הרבי הרש"ב נ"ע וזכתה להסכמתו הקדושה, ולבקשתו שיכין עבורו ציציות דומות⁶.

בתקופה זו שעסק בייצור הטליתות, היה נוסע ממקום למקום. באחד הפעמים, כאשר חזר מהעיר וורשה, שאלו הרבי הרש"ב באם ביקר הוא בחצרות אדמו"רי פולין. כשהשיב בשלילה, אמר אז הרבי הרש"ב שכדאי שיכנס לאחד האדמו"רים בנסיעתו הבאה לוורשה.

בפעם הבאה נכנס ר' חאניע ל'טיש' של אחד האדמו"רים ומכיון שלא חפץ לגשת אל האדמו"ר לתת 'שלום-עליכם', עמד בצד והביט בהנהגת האדמו"ר. וראה אשר שונה ההנהגה בתכלית מאשר הכיר עד עתה. כשחזר וסיפר את רשמיו, הוסיף ואמר שכעת ניתוסף לו הרבה, מכיון שראה את ההבדל בין 'כאן' ל'שם'.

גבאי בית הרב

בשנת תרע"ד נפטר הגבאי ר' נחמן מאריישיין ובבית הרבי החלו להרהר על מחליף מתאים. הרבי הריי"צ ניגש אל ר' חאניע ושאלו אם ירצה להיכנס לתפקיד הגבאות תחת ר' נחמן. ר' חאניע סירב בתוקף, אך הרבי הריי"צ נענה ואמר: "ס'איז ניט אפגעפרעגט..." (אין זה מופרך).

כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע - תר"ע (לערך)

כעבור כמחצית השעה ר' חאניע נקרא לחדרו הק' של הרבי הרש"ב. ר' חאניע שהבין מיד במה מדובר, נכנס תיכף אל חדרו של הרבי. כשדרך על המפתח, חש בסחרחורת וכל גופו רעד. הרבי הרש"ב לא שאלו דבר ומיד החל להגדיר עבורו את תפקיד הגבאות. לאחר שסיים הרבי את דבריו, אזור ר' חאניע אומץ ואמר לרבי: "דער עולם זאגט, אז א גבאי קען קיין ניט חסיד זיין" (ה'עולם) אומר שגבאי אינו חסיד). חשב הרבי רגע קט והשיב: "אמת, אבער וואס זאל איך טאן?" (אמת, אבל מה אעשה?), ותיכף החל הרבי למנות את חסרונות הגבאי הקודם אשר כולן נבעו מכך שהיה 'יותר מידי' חסיד.

בענין זה סיפר בנו ר' מענדל, כי בתקופת גבאותו של ר' נחמן היה ידוע כי מי שהיה מחוץ לתור וחפץ להכנס ליחידות, צריך לשלם לו שלושה רובלים. היו כאלו שרינונו על כך, אולם רק לאחר מכן נודע שר' נחמן היה מביא את הכסף לרבי.

⁶ מנגד, ראוי לציין למופיע בספר אוצר החסידים, שהרה"ח זאב גרינלאס ע"ה טען שקיבל מזקני החסידים שלמדו בליובאוויטש, שעבור הרבי הריי"צ הכינו ציצית לא באופן המקובל המופיע בספר טעמי המנהגים, אלא באופן שהחוט הארוך הנכרך מעל חוטי הציצית, עובר בין החוליות באלכסון מצד לצד, כך גדל ומשתווה המרחק שבין החוליות השונות.

כשומע מפי הגבורה

בהמשך למינויו כגבאי, אמר לו הרבי הרש"ב: "ביי דיר איז מיין טיר אלעמאל אפן. און וואס ביי דיר איז ניט רעכט, קענסטו פרעגן" (אצלי דלתי פתוחה תמיד, ומה שלא מתיישב אצלך, יכול אתה לשאול).

בנו ר' מענדל סיפר, שאביו רצה תמיד לנצל קרבה זו ויכול הוא לבקש מהרבי ללמוד את כל התניא או מאמרי דא"ח והיה נענה, אך בכל עת שנכנס אל הקודש, לא העז לפצות פיו. ר' חאניע אמר שאינו כמשפיע ר' שילם קוראטין שהיה תמיד מתפלפל עם הרבי אודות דא"ח.

ר' חאניע היה אומר לבניו, שאמנם שכתוצאה מכך ששימש כגבאי היה חסר לו בענין של חסיד, אך כל זה היה שווה בשביל לראות את הרבי הרש"ב קורא קריאת שמע שעל המיטה מידי לילה. לפעמים גם היה הוא מתאר להם את קריאת שמע של הרבי בשחרית של שבת קודש. הוא היה מאריך ומספר כיצד היה הרבי מנגן את הניגון "לקראת שבת" לאדמו"ר הזקן על הפסוקים "שמע ישראל" ו"ואהבת את ה' א"י". ר' חאניע, שכשלעצמו

ר' פרץ מאצ'קין

היה בעל מנגן מופלא, היה מנגן זאת באזני בניו, אך כשהיה מגיע לתיבת "אחד" שבסיום הפסוק, התקשה לחקות את ה"איי... שבסוף. הוא היה אומר שאת כל הניגון מצליח הוא לחכות בדיוק כפי שניגנו הרבי, אבל את ה"איי..." אינו מצליח.

בנו ר' מענדל היה אומר שהמופת הכי גדול שהיה אצל הרבי הרש"ב, זה שהיו מופתים לרוב - אבל ה'עולם' לא דיבר אודותם. עוד סיפר, שהרבי הרש"ב פנה פעם לאביו ר' חאניע וציטט בפניו את הפסוק שבפרשת לך-לך וביאר: "והיה ברכה - כשתברך יהודי שני, שזה יקוים" (ר' מענדל העיר לא שאל את אביו מדוע קיבל ברכה זו ו"בכלל, היינו בביטול גמור כלפי אבא, ולא היה שייך לשאול משהו פעם נוספת").

בהזדמנויות נוספות נהג ר' מענדל לספר בשם אביו ר' חאניע, כי בעצמו שמע את הרבי הרש"ב פונה לאברך אחד ואומר לו "האמן לי, שאת אשר אומר לך הרי זה כאילו הינך שומע מפי הגבורה, דע לך, כי הוי' העביר חטאתך". באחת מן הפעמים הללו שמע זאת ר' פרץ מאצ'קין ע"ה, והגיב לר' מענדל בחיך, כי בין החסידים ידוע שהרבי אמר זאת לאביו ר' חאניע, שהיה לומד בהוראת הרבי הרש"ב את הספר 'דרך חיים', ובעת לימודו היה הוא בוכה הרבה מאד בשברון לבב, עד שעלה זה בבריאותו. ועל כך אמר לו הרבי את המשפט הנזכר, והורה לו להפסיק ללמוד דרך חיים⁷.

(7) לשונו המדוייקת של ר' מענדל (מסרט הקלטה): "חאניע, איך זאג דיר חאניע, גלויב מיר אז וואס אז איך וועל דיר יעצט זאגן וכו'".

ר' פיניע קארף ע"ה הוסיף בשם ר' פרץ ששמע מר' חאניע עצמו כי באותה יחידות התבטא בפניו הרבי אודות הפסוק 'וסר עוונך וחסאתך תכופר': "כאן המקום" - היינו חדר הרבי - שכן הרבי מאוחד עם עצומו"⁸.

סדר עבודתו

ר' מענדל הוסיף וסיפר מאביו, כי למרות הקירוב הנדיר שקיבל, קושי עבודתו כגבאי היה רב. אחת מדוגמאותיו על כך היתה, שבאחד מימי הקבלה ליחידות נדמה היה לו כי לפי הזמן ניתן להוסיף עוד מספר אנשים. בסיום היום כאשר נכנס לרבי הרש"ב, אמר לו הרבי: "הפעם עייפת אותי יותר מידי". לאחר שר' חאניע שמע מילים אלו מהרבי, לא יכול היה לעצום עין כל אותו הלילה מרוב צער.

ועיתים שאירע בהיפוך - במקרים מסוימים, כאשר ראה צורך לדלל את כמות הנכנסים ליחידות, שאלו הרבי לאחר מכן אם יש מי שנמנע מלהיכנס. וכששמע הרבי נאנח ואמר: "אה.. חבל, אותו היית צריך להכניס". גם באותן לילות היתה שנת ר' חאניע נודדת.

ר' חאניע היה מתענה רבות (כגון בימות השובבי"ם-ת"ת וכיוצ"ב). כשהיה מתענה בימי שישי נהג להתחיל את תפילת קבלת שבת מוקדם, כדי שיוכל מיד לקדש ולשבור את צומו. למרות זאת, הייתה תפילתו מסתיימת למעשה בשעות המאוחרות של הלילה.

בשנותיה הראשונות של תומכי תמימים היה הרבי הרש"ב יושב עם תלמידי התמימים ומלמדם את עשרת הניגונים של אדמו"ר הזקן וניגונים נוספים. ר' חאניע, שכאמור נחן בחוש נגינה מיוחד, קלט את כל הניגונים לפרטיהם. כך כותב עליו הרבי הרי"צ במכתב למערכת 'התמים': "יתרון מיוחד יש לו לר' אלחנן שיחי, כי אותו לימד הוד כ"ק אאמור" הרה"ק צוקללה"ה נבג"מ זי"ע, את עשרת הניגונים של הוד כ"ק רבינו הזקן נבג"מ זי"ע. גם זאת כי יודע הוא, הר"א שי, את ה'תנועות' והניגונים אשר היה מנגן הוד כ"ק אאמור" הרה"ק צוקללה"ה נבג"מ זי"ע בתפילתו בחול ובש"ק".

בשנים מאוחרות יותר כתב הרבי הרי"צ לר' חאניע, שמכיון שלמד מהרבי הרש"ב את עשרת הניגונים, שימיר אותם לתווים וישלח אליו את הכתבים. ר' חאניע מצא חזן אשר ניאות לכתוב את תווי הניגונים כפי ששומעם מר' חאניע קטע אחר קטע. לאחר מכן, כאשר שר החזן את הניגונים מתוך דפי תווים, ר' חאניע לא היה מרוצה ובקיש ממנו נגן בדיוק כפי ששמע. וכשניגן החזן בשנית, שוב לא היה נשמע לר' חאניע בצורה מדויקת. לבסוף אמר החזן לר' חאניע שאת הדקויות שבניגונים אי אפשר לכתוב מכיון שאין להם תווים. בלית ברירה, שלח את דפי התווים לרבי הרי"צ. ובספר הניגונים מופיע ניגון ד' בבית כפי שנרשם בקובץ 'התמים' מהתווים שנשלחו על ידו.

פטירת רעייתו ונישואיו בשנית

בחורף של שנת תרע"ה, בליל שבת פרשת ויחי ט"ז טבת, תיכף הדלקת הנרות, נפטרה אשתו מרת אסתר אחר שסבלה מזה זמן רב ממחלה קשה, והותירה אחריה את בעלה עם חמישה יתומים רכים.

(8) ספר אוצר החסידים.

9 שנתפעל מאד מהניגונים ובפרט מהניגון על המילים "בני היכלא".

לאחר פטירתה הביע הרבי את צערו מכך שאין רופא קבוע בעיירה, כי אלמלא כך היה ניתן להצילה. בסעודת שבת בביתו הביע הרבי הרש"ב רחמים על ר' חאניע ומשפחתו שנשארו ללא אם.

זמן קצר לאחר מכן, פנה אליו גיסו ר' אברהם דוד והציע לו להשתדך עם בת דודתו היתומה מרת חיה ברכה, ביתו הצעירה של ר' דוד מענדל כ"ץ מהעיירה פאטשעפ. בתחילה התפלא ר' חאניע למשמע ההצעה - הלא העלמה צעירה ממנו בהרבה וגילה אינו עולה על 28, וכיצד זה תהיה להינשא לאלמן עם חמשה ילדים? אך בתגובה השיב לו ר' אברהם דוד שרואה הוא בחלומו את דודו - אבי המדוברת - שאומר לו בקול תקיף "חאניע - ברכה" ותו לא. וכיון ששב החלום מספר פעמים, מבין הוא שכך הוא רצון האב.

את ר' חאניע הועיל דבר החלום לשכנע, כמובן בתנאי שיקבל הסכמה מהרבי, אולם הצעירה עדיין סירבה לקבל את ההצעה מאותם טעמים שמנה ר' חאניע. תלונה נוספת היתה לה על ר' חאניע, כי ידוע שאת רוב שעותיו מעביר הוא בבית הרבי וכמעט שאינו מופיע בביתו. אך בינתיים גם אחיה הצעיר, ר' שמואל כ"ץ, האיץ בה לקבל את הצעת השידוך באמרו כי אם רצונה בילדים יראי שמים, אין לה הצעה טובה מזו, ובפרט שאביה ז"ל חפץ בשידוך. לבסוף מרת ברכה נאותה והשידוך התרחש למזל טוב.

השוחט מפאטשעפ

אביה של מרת ברכה, הרה"ח ר' דוד מענדל כ"ץ, כנ"ל היה השו"ב בעיירה פאטשעפ. מסופר עליו שהיה ירא שמים המופשט מעניני עוה"ז. ר' דוד מענדל היה ממקושרי אדמור"ר הצמח צדק, ובכל שנה היה רגיל להלך לליובאוויטש ברגל, כך שזמן ההליכה הלך ושוב יחד עם זמן השהות אצל הרבי אך כמחצית השנה. אך למרות היעדרו מן העיירה זמן כה רב, קיבלוהו החסידים לשו"ב ונהגו להתגאות בהיותו השוחט שלהם.

ר' דוד מענדל היה שוקד בלימוד תורה יומם וליל, ורק פעם בשבוע עמל על השחיטה. ר' מענדל סיפר שבביתם היו שני כרכים מ'הנחות' דא"ח מהצמח צדק השייכים לר' דוד מענדל, ובשולי הדפים היו כתובים הערות וביאורים שלו על המאמרים. לדאבון לב כרכים אלו נשארו ברוסיה ולא נודע מקומם.

מסופר שפעם קיבל ר' דוד מענדל הזמנה לחתונת נכד אחד מבני העיירה. לאחר ששמע את מיקום החתונה ניאות להזמנה מיד. הסכמה שעד מהרה הפכה לשיחת היום בעיירה, כי פליאה רבתי הובעה על החריגה הנדירה ממנהגו להשתתף בשמחות.

אחד המחותנים, שראה כבוד גדול בהסכמתו המיוחדת, הציע לאביו הדר בפאטשעפ, שכאשר יסע למקום החתונה יקח את ר' דוד מענדל עמו. כשהגיעו לפנות בוקר ליעדם, בירר ר' דוד מענדל על מקום וזמן החתונה ופנה ליעדו. כשהגיע זמן החופה ור' דוד מענדל איננו, לא רצו להתחיל את החופה בלעדי וחיפשוהו ברחבי העיירה. ואחר שהשעה ארכה ועדיין לא מצאוהו, בלית ברירה ערכו את החופה בלעדי.

למחרת כשפנה המחותן לשוב לפאטשעפ, חיפשוהו ביתר שאת, עד שלבסוף מצאוהו בבית אחד מידידיו יושב ומעיין במאמר דא"ח. כשראה אותם לפתע נזכר ששכח לבוא לחתונה, וחיש סיפר להם שעיקר סיבת בואו היתה כי בעיירה זו גר ידידו שבידיו מצוי

'הנחות' מאמר הרבי הצ"צ שאין בידי, והוא בא על מנת להעתיקן לעצמו. וכשהתעמק במאמר שכח הוא פתאום מהכל...

השריפה בליובאוויטש

בשנת הנישואין הראשונה, באחד הלילות נשמעו זעקות על שריפה שפרצה ועוברת במהירות בין בתי העץ הדליקים. התושבים המבוהלים חיש מהר מפנים את משפחותיהם תוך מאמץ לכיבוי האש. גם מרת ברכה (שהיתה אז בהריונה הראשון) נבהלה לשמע הקריאות וחיפשה את בעלה שאך לפני דקות אחדות היה בשטח, אך לא מצאתו. לא היתה לה ברירה אלא לזעוק לעזרה. ובעזרת השכנים הצליחה לחלץ את חמשת הילדים, כמובן תוך תמיהה - לאן נעלם בעלה ברגעי סכנה שכזו?

כעבור כמה שעות, לאחר שהצליחו להתגבר על השריפה ובחסדי השם נותר הבית על תילו, חזר ר' חאניע לביתו. ולדבר פליאתה לאן נעלם בין רגע, הסביר ר' חאניע, שמיד מששמע על דבר השריפה היכו בו ההרהורים מה עם בית הרב וה'כתבים'. ופשוט לא חשב ורץ תיכף אל בית הרב לעזור להציל את הכתבים.

נדודי המלחמה

בט"ז מר-חשון תרע"ו, עקב מלחמת העולם הראשונה, נאלץ כ"ק אדמו"ר מהורש"ב לעזוב את העיירה ליובאוויטש והגיע אל העיר אוריוול, בה כיהן כרב הרה"ח ר' יעקב פנטלייב שהיה מבחירי התמימים בליובאוויטש. כעבור מספר שבועות קבע הרבי את מושבו בעיר רוסטוב.

עקב הלידה הצפויה (של ר' מענדל), ר' חאניע ומשפחתו לא הצטרפו יחד עם בית הרב למסע. מה גם שאז עוד היה נראה כי העתקת מגורי הרבי הינה זמנית. וביום י"ג אדר נולד ר' מענדל.

ר' צבי הירש גורארי הי"ד

עם הזמן, כשהבינו שהמצב בליובאוויטש לא יחזור בקרוב לכשהיה, העתיק ר' חאניע ומשפחתו את מקום מגוריו לקרמנצ'וג. ובין קיץ תרע"ו לחורף תרע"ז כבר התבססה לה קהילת חב"ד במקום. ר' חאניע חשב שהמעבר לא יהיה קבוע והשאיר חלק מחפציו וספריו בליובאוויטש.

באותה תקופה עבד ר' חאניע למחייתו במפעל לייצור טבק תחת חברו לספסל הלימודים הרה"ח ר' צבי הירש גורארי הי"ד. עד שר' חאניע עזב עקב מעשה שיהודי א'

הזמין כמות גבוהה של טבק וכשהגיע כעבור זמן כבר עלה מחיר הטבק ור' חאניע שרצה למכור לו בסכום הראשוני, לא הורשה לכך מר' הירשל ובעקבות זאת עזב את עבודתו ונשאר שוב ללא פרנסה.

מס"נ לנסיעה לרבי

גם בחודש תשרי של שנת תרע"ז המשיך ר' חאניע לשמש כגבאי אצל הרבי. על כך סיפר ר' מענדל:

בתקופה הזאת שהיינו רחוקים מהרבי (בקרמנצ'וג ולאחמ"כ ביקטרינוסלב), המצב היה מסוכן מאד, והיה פחד מוחשי להסתובב בחוץ מפני הפורעים שהשתוללו ברחובות. חברי המפלגות השונות היו הורגים אחד את השני, כשמבין כולם הקומוניסטים ימ"ש היו הכי פחות גרועים.

במשך כל השנים האלו אבי היה נוסע לרבי ברוסטוב לבדו במסירות נפש ומתוך התקשרות עמוקה לרבי כמה פעמים. באחד מהפעמים הוא נפצע עד כדי כך שהיו צריכים לפנות אותו לרופא שניקה את פצעיו, הייתי ילד קטן, ואני זוכר את אשר ספרה לי אז אחותי, שזה כתוצאה מכך שהגויים זרקו אותו מהרכבת באמצע נסיעה, בהשגחה פרטית הרכבת בדיוק נסעה לאט והוא נשאר בחיים. לכאורה באחד מהפעמים האלה לימד הרבי הרש"ב את אבי את עשרת הניגונים של אדמו"ר הזקן, כפי שכותב זאת הרבי הריי"צ באחד ממכתביו.

ממשיך ומספר ר' מענדל: פעם סיפר הרה"ח שמריהו ששונקין, שבאחד הפעמים שהוא נסע עם אבי - ר' חאניע - לרבי, היה איתם עוד חסיד אחד. ושלושתם החליטו, שיהיה אשר יהיה, הם נוסעים לרבי בכל מחיר.

ר' שמריהו ששונקין

באמצע הנסיעה עלו פקחים גויים כדי לבדוק את הכרטיסים והתעודות, לר' שמריהו היתה תעודה, ובזכותה התירו לו להישאר בנסיעה, אבל לאבי ולחסיד השני שלא היה להם תעודות, הם הורו לרדת מיד מהרכבת ולא להמשיך בנסיעה, והזהירו אותם שבל יעזו להמשיך ואם ימשיכו אזי יזרקו מן הרכבת. אבי נאלץ לרדת, אבל החסיד השני לא רצה לעשות זאת. בהמשך הנסיעה עלו שוב פקחים שזרקו אותו מהרכבת שנסעה במהירות, והוא נהרג.

כשהגיע ר' שמריהו לרבי הרש"ב, סיפר לו את כל פרטי המאורע, ולבסוף הביע את דאגתו על כך שאינו יודע מה עם אבי, הרהר הרבי זמן מה והשיב: "חאניע כבר בבית...".

את המשך הסיפור שמעתי מאבי בעצמו, שסיפר לי שאחרי שירד מהרכבת הוא אמר לעצמו שאין הבדל לכאורה מצד הסכנה בין אם יחזור לביתו, ובין אם יסע לרבי, ולכן החליט לחכות לרכבת הבאה לרוסטוב, בינתיים התקרב אליו גוי עם אקדח שצעק אליו: "הרי אתה זשיד! אני רוצה להרוג אותך!" אבי התחנן אליו שלפחות ייתן לו להתפלל לפני מותו, ואחרי שנתן לו רשות, התחיל להתפלל מנחה, ואמנם הוא האריך בתפילה כדרכו, כשסיים להתפלל, התכונן הגוי לירות בו, וממש ברגע האחרון רץ אליו גוי אחר שצעק: "מה אתה עושה?" והיכה על האקדח שנפל ושניהם רצו מהמקום. כך הוא ניצל, וחזר מיד לבית.

האם גדלתי?

בשנת תרע"ח, לאחר שהפילו את שלטון הצאר הרוסי והשלטון עבר לידיהם של הקומוניסטים, תוך כדי שמלחמת העולם מתמשכת במלוא עוזה ברחבי רוסיה, עברה משפחתו של ר' מענדל להתגורר ביקטרינוסלב. שם גם מתחזקת ידידותם של ר' חאניע ומשפחתו, עם ר' לוי'ק והרבנית חנה

הרבי בתחילת שנות הצדי"ק

- אביו ואמו של הרבי - ועד שקבעו ר' לוי'ק והוא ללמוד יחדיו בחברותא. עדות מעניינת לקשר הלז עולה מן המקרה הבא:

באחד הימים, הרבנית חנה שהייתה אז בידידות קרובה עם אמו של ר' מענדל והתלוננה באוזניה שבנה - הרבי מה"מ - ממעט באכילתו. מרת ברכה אמרה לו: "מענדל! אתה צריך לאכול, אם לא תאכל - לא תגדל".

כעבור כל שנות הרעב והמלחמה, כאשר מרת ברכה יצאה מעמק הבכא, כשנכנסה בפעם הראשונה ליחידות אצל הרבי, מיד עם כניסתה, נעמד הרבי מלוא קומתו, הביט על כתיפיו ושאל בבת שחוק: "נו.. בין איך אונטערגעוואקסן?" (נו, גדלתי..).

המשפחה המשיכה לגור שם למשך כמה שנים ור' חאני'ע המשיך בעבודתו בעסקי הטבק אצל הרה"ח ר' שמואל גורארי'.

בחודש שבט של שנת תר"פ נולד אחיו של ר' מענדל - ר' יוסף משה (מוישק'ע'), והסנדק ששימש בברית היה רבי לוי יצחק, אביו של הרבי.

על תקופה זו, מספר ר' מענדל: 'בתקופה זו התחוללה באזור כל מיני פוגרומים של ה'קוזקים' והיו הורגים יהודים ר"ל. משפחתי גרה אז בבית שהיה חלק מחצר של כמה בתים, ובאותה חצר בתגוררו גם שתי בנות שהשתמדו ר"ל, והיהודים לא רצו להיות לידם, ואף נהגו לירוק תמיד כשהיו עוברים ליד ביתם.

בעקבות ה'פוגרום', התחבאו כולם במרתף. בשלב כלשהו אחי הקטן התחיל לבכות, והיהודים חששו מאוד, ופחדו שיגלו אותם, זה הגיע למצב של 'פיקוח נפש', והם רצו להרוג אותו, אבל אימי שמרה עליו שיפסיק לבכות, ושלא יאונה לו כל רע.

הקוזקים היו עוברים בית בית והיו שואלים אם יש יהודים, אם היו נשבעים ב'צלם' שאין יהודים, היו ממשיכים הלאה, כשהגיעו לחצר שלנו ושאלו אם יש יהודים, יצאו עליהם הבנות ולמרות העלבונות שספגו, נשבעו ב'צלם' שאין יהודים ובכך הצילו את כל משפחות היהודיות מתוך סכנת נפשות שמא תתגלה האמת. ומאז השתנה היחס כלפם מן הקצה אל הקצה והבינו ש"אף על פי שחטא - ישראל הוא".

הסתלקות הרבי הרש"ב

בחורף של שנה זו נדבק הרבי במחלת הטיפוס שהשתוללה באותו זמן, וכפי שתיאר ר' חאניע עצמו את המצב: באמצע חורף תר"פ התחילה ל"ע ולא עליכם מחלאות שונות ברחבי המדינה, "סיפנאיי טיף" (- טיפוס) "ברושטאיי" טיף, ועוד ועוד ר"ל, הקור והרעב התחזקו, פה ושם ידיעות שונות נוסף לזה חיי פחד ומגור מסביב מכל הבאנדעס השונות, אשר רובם ככולם עושים פרעות בישראל ירחם ה'.

ר' חאניע באותן השנים

בהקשר לתקופה זו מספרים בשם ר' חאניע: בוקר אחד באותו זמן, עת שהה אבא בחדרו של הרבי הרש"ב, נכנסה הרבנית שטערנא שרה בסערה לחדר, ואמרה לבעלה הרבי, שהיא צריכה לדבר איתו, הרבי ביקש ממנה לספר לה מה רצונה, אך היא עדיין לא פצתה את פיה ברומזה שנוכחותו של אבא מפריע לה, אך הרבי ענה לה מיד שהיא יכולה לספר, "ווארום חאניע איז א אייגענער"¹⁰.

והרבנית התחילה לספר: "בלילה האחרון חלמתי שאני נמצאת בביהכנ"ס שמלא בקהל אנשים, לפתע אני רואה את הרבנית רבקה

(אמו של הרבי הרש"ב) נכנסת לבית הכנסת, רצה לארון הקודש, פותחת אותו, ומוציאה מתוכו ספר תורה ובורחת החוצה מהבית כנסת. קהל האנשים שנכחו שם ניסו לקחת מידה את הס"ת, אבל הרבנית נאבקה ולא נותנת, לבסוף גבר עליה ר' שמואל גורארי, לקח ממנה את הספר בחוזקה, וחיבק בשתי ידיו כדי שלא תוכל לקחת לו את זה. אבל הרבנית ממשיכה להיאבק ושוב לוקחת לידיה את הספר ורצה החוצה מהבית כנסת, וכל הקהל, וגם אני בתוכם, רודפים אחריה, עד שהגענו לנהר, שם בנהר נכנסתי למים, טבלתי, והתעוררתי משנת".

הרבי שלא רצה להדאיגה יתר על המידה, הרגיעה באומרו: "נו, מים, הרי זה סימן טוב..".

בב' ניסן תר"פ נסתלק הרבי הרש"ב נ"ע.

המעבר לרוסטוב

באותה שנה, הרבי הריי"צ אחרי הסתלקות אביו ומינויו לרבי לא הרגיש טוב עד כדי סכנת חיים, בסוף תרפ"א - באלול ביקשו מר' חאניע לבוא. וכפי שמוצאים במכתבו שכתב אליו הרבי: "ומאד חפצי כי יבוא ונוכל להתראות אי"ה פנים, וגודל בקשתי בזה, והנני שולח לו בצירוף לזה סך ג"מ אלפים ר"כ, וישתדל בכל האפשרי להקדים נסיעתו

(10) מכיון שחאניע משלנו.

לפה". בתחילה הגיע לבד, אך מיד עם בואו, הרבי מינה אותו לגבאי, כשהבין שישאר שם באופן קבוע, שלח למשפחתו שיבואו. זה היה בשנת תרפ"ב לאחר חודש תשרי. מכיון שלא היה להם כסף בשביל להגיע, אז חסידים נסעו איתם ושילמו עליהם, וכך הגיעו לרבי.

מיד עם בואם, ממנה הרבי את ר' חאני'ע למזכירו האישי, ונותן למשפחתו חדר לגור בביתו שלו. ר' מענדל שהיה אז כבר ילד בגיל של חמש שנים, מספר שהוא זוכר כיצד היה הסדר בבית הרב, הרבי הרי"צ היה יושב בראש השולחן במערב החדר, ולצידו השמאלי ישבו בנותיו של הרבי לפי סדר גילן. בשעת ההתוועדויות, הורשו להיכנס יחידי סגולה בלבד, ר' מענדל מספר שהיה נכנס עם אביו, והיה יושב לימין השולחן, קרוב למזרח.

ר' מענדל היה מתאר את חזית הבית שבו הם גרו ביחד עם הרבי הרי"צ, בחצר הגדולה, שם שימש ה'שאלאש', היו מתקינים כיסוי מבד לחצר, ושם היו מתקיימים התפילות במהלך חודש תשרי. בקומה הראשונה היתה דירה קטנה, שבאותו זמן הייתה חדר גדול שאינו מחולק עם קירות (בשנים האחרונות באמת חילקו חדר זה לכמה חדרים קטנים).

מספר ר' מענדל: "הרבי היה מקפיד שלא לשבת על מקומו של אביו - הרבי הרש"ב. באחד הפעמים שהיה התוועדות, אבא לקח הרבה 'משקה', ופתאום באמצע הפארבריינגען קם והתחיל לרקוד עם הרבי, כשהקהל ממשיך לנגן. כשהפסיקו לרקוד, אבא, שהיה תשוש, חיפש מקום לשבת, והתקרב אל עבר מקומו של הרבי הרש"ב, לפתע הרצין הרבי ואמר לי: "מענדל, הראה לאביך היכן לשבת".

בתחילה כשהגענו, התגוררנו בחדר זה, בהמשך עברנו לקומת קרקע, שם היו כמה חדרים. אבל בינתיים היינו צריכים לחלק את החדר הזה. כשהורי עבדו על כך, התבוננתי בהם, הם השתמשו בבד שתכננו לתלות מקצה אחד לקצה השני של החדר, כל אחד עמד על כיסא גבוה בקצה אחר של החדר, וכשאימי נעמדה לתלות את הבד בצד שלה, פתאום הרגישה שהיא נופלת, והתחילה לצעוק - "הער.. נו..", אך אבא שהיה עסוק בקצה השני של החדר לא שמע לקריאתה, והיא, שחששה ליפול, צעקה לבעלה בשמו - ומיד הסמיקה.

ר' חאני'ע ששמע פתאום שקוראים לו בשמו, רץ אליה ותלה את הבד בעצמו, בעוד שאימי יורדת מהכיסא. כשנרגעו הרוחות, שאלתי את אימי בתמימות על מה שקרה, אימי ענתה לי, שמהחתונה היא לא קוראת לאביו בשמו, מפני הכבוד אליו, "רק עכשיו נאלצתי..". אמרה.

כשעצרו את אבא, פגשתי את ר' חיים זלמן קוזלינער שביקש ממני לספר לו משהו על אבי. סיפרתי לו את הסיפור הזה, והוא יצא מגדרו, באומרו לי: מענדל! האם אתה יודע מה זה? הרי זה 'געוואלדיק'!". וכן ר' ברוך שמעון שניאורסאן אמר שמכל סיפורי החסידים, הסיפור שהכי הפליא אותו זה סיפור זה.

קירובים מהרבי

בתקופה זו ברוסטוב, זכה ר' מענדל להרבה גילויים מצד הרבי הרי"צ אליו. אליהם מספר ר' מענדל: "בשנות ילדותי הייתי ילד שובב, והייתי משחק הרבה פעמים עם הידית

של הדלת של חדר היחידות - גן עדן העליון. וכשהדלת היתה נפתחת, הייתי נכנס ורוץ ברחבי החדר. בצד שמאל מהכניסה היה ספה, והחדר עצמו אף שהיה גדול, היה מלא בספרים.

באחת הפעמים כשנכנסתי לחדר, הרבי ישב שם בפנינת החדר על כיסא פשוט, הרבי ששם לב לכניסתי, סימן לי להתקרב אליו, כשהתקרבתי שאלני הרבי: "היכן היצו הרע שלך?" סימנתי לו בצדו השמאלי של החזה, "והיכן יצר הטוב שלך?" הצבעתי על צד ימין, "והיכן הנשמה שלך?" הצבעתי על המצח, "ומה יש לך בתוך הנשמה?" הוסיף הרבי לשאול, אני, שלא ידעתי מה לענות, שתקתי, המשיך הרבי ואמר: "בתוך הנשמה יש לך עוד נשמלה קטנה".

הרבנית שינא הי"ד

כשיצאתי, הרימו אותי מיד הבחורים ששמו לב שהרבי דיבר איתי שם (כי הדלתות היו מזכוכית והיה אפשר לראות פחות או יותר מה הולך שם), ושאלו אותי מה הרבי אמר לי, כשסיימתי לספר להם, הם התחילו מיד להתדיין בכוונת דברי הרבי אודות הנשמלה הקטנה, חלק טענו שזה היחידה שבנפש, אחרים טענו שזה ה'ניצוץ בורא'. אני הייתי רק ילד ואני באמת אמנם לא הבנתי את הנאמר שם, אבל

עוד מספר כשהיה ילד כבן חמש נכנס אל חדרו של הרבי והרבי היסב על הספא. כשראהו הרבי, קרא לו ע"מ להושיב אותו עליו ולשחק עימו. אך למרות גילו הצעיר, הבין ר' מענדל כי אין זה מכובד שישב על הרבי וסירב לבוא. באותו רגע נכנסה שינדל - ביתו של הרבי לחדר. וכשהבינה את רצון אביה, הרימה אותו והושיבה אותו על אביה. ר' מענדל מיד קם וברח מן החדר.

עוד סיפר ר' מענדל: "בתקופה הזאת ברוסטוב הרבי היה נוהג לכנות אותי 'א האן' (תרנגול), ואת אחי מוישקע 'א הינדיק' (תרנגולת), ופעם אחת אפילו התבקשתי לקרוא כתרנגול, היה שם חסיד אחד, שהיה בטל אל הרבי, ושמו ר' זלמן אידל זיסלין. כששמע שהרבי ציווני לקרוא כתרנגול, מיד לקח אותי, הכניס אותי ללול תרנגולים ריק שהיה שם בכניסה משמאל, ור' זלמן, שהיה לו חוש חיקוי מצוין, התחיל ללמד אותי לקרקר כתרנגול.. ואמר לי שבכל פעם שהרבי יבקש ממני לעשות זאת, שאני יתחיל לצפצף.. בפועל, בפעם אחרת שהרבי יבקש ממני לקרוא כתרנגול, התביישתי..

אחרי שנים, בשמח"ת תשכ"ה אצל הרבי, הייתי אחרי 'משקה', ונזכרתי בסיפור זה, אינני יודע איך העזתי, אבל נגשתי אל הרבי ושאלתיו לפשר הדבר, מדוע הרבי קרא לי 'האן'. במקום תשובה הרבי נתן לי 'מנה', והחזיר לי בשאלה: "מה זה משנה מה הפירוש בזה? מה אתה עשית בנוגע להפצת המעיינות?".

ר' זלמן אידל

אגב כך, החסיד ר' זלמן אידל (זיסלין), היה זה שעשה את הסידור תהילת ה' הראשון - ה"ראסטאווער תהילת ה'" עפ"י הוראתו המיוחדת של הרבי הרש"ב. זה היה בעצם שני

סידורים, האחד נוסח 'אשכנז', והשני נוסח האר"י, וזה היה מופת גדול, מכיון שבהמשך כשסגרו את כל הבתי דפוס ברוסיה, לא נשארו שום סידורים מלבד אלו.

אמנם הרבי הרש"ב הורה לו זאת, אבל בפועל זה הודפס אחרי הסתלקותו בתקופת הרבי הרי"צ. הרבי הורה לו שלא צריך לדייק, מכיון שצריכים את הסידור, לפועל הוא לא הפסיק להגיע ולשאול שאלות על כל פרט ופרט, הוא היה יהודי מאוד חסידי אמנם, אבל הוא היה יכול גם להיות קצת 'חוצפן', באחד מהפעמים אפילו כשהוא נכנס לשאול על כל מיני פרטים, ולא רצה לעזוב את החדר עד שיקבל תשובות על כל השאלות, הרבי ביקש שיוציאו אותו מחדרו, היה שם ר' מנשה אלטהויז שנכנס, הרים אותו, וסחבו החוצה מהחדר, מספר ר' מענדל.

בסביבות תחילת שנות הסמ"ך/סוף הנו"ן הזמינו את ר' מענדל שיבוא לרוסטוב לבית הרבי, ויעשה סיור ברחבי הבית, כשהגיעו לחדרו של ר' זלמן אידל, לא ידע לענות על השאלה מדוע חדרו היה כל כך קטן (- 'א לאך'), הוא אמנם לא היה נשוי, אבל בכל זאת, אפילו מקום למיטה לא היה שם.. בהמשך כשדיבר עם אחותו, ושאל אותה ע"כ, היא ענתה לו שר' זלמן כלל לא השתמש במיטה, הוא היה מוריד את ראשו על גבי השולחן, ונרדם.

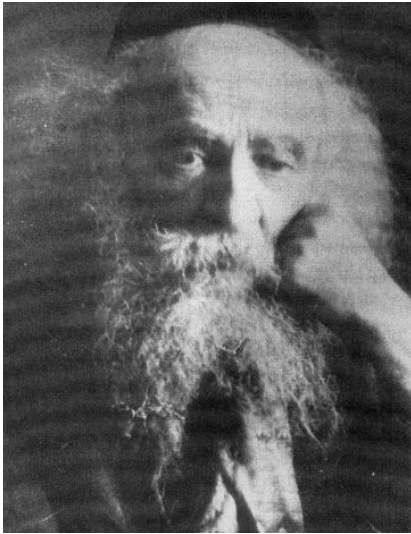
הרבי ענה כהרואצ'ובר

ממשיך ומספר ר' מענדל על רוסטוב: "היתה את הישיבה שהתקיימה שם, ואחד מהבחורים שלמדו שם (שמו כנראה היה הירשל) שמשפחתו לא הייתה ממשפחות אנ"ש, אך התקרב ממש לרבי ולחב"ד, ולכן שלחו את בנם לישיבה, חלה במחלה מסוכנת, והיתה סכנה לחייו, כשהודיעו על כך לרבי, אמר הרבי שזה יותר גרוע ממה שחושבים.

העניין הזה נגע מאד לרבי בנפש, והתעניין מאוד על מצבו. כעבור זמן, התגברה מחלתו והבחור נפטר. הרבי התעניין בסידורי ההלוויה, ולמרבה הפלא אף יצא להלווייתו, מה שלא היה נהוג אצל הרבי, אלא רק אצל אנשים מיוחדים, וגם זה, הרבי היה הולך קצת ולא יותר, לא כן פה, הרבי הלך עד לבית החיים, ונכח שם בעת הקבורה. בלוויה היו פני הרבי נראות מאוימות.

כעבור זמן התברר שגופתו של הבחור נותחה והוציאו את הכבד הנגוע לצורך בדיקות ובמקומו הכניסו כבד של גוי. הבחורים הזדעזעו מאוד מהעניין, בעיקר אחרי שהם ראו כמה לרבי העיב מצבו של בחור זה, ולכן כמה מהבחורים החליטו לדלג מעל הגדר באישון ליל, על אף המצב המסוכן, ולחפור סביב קברו של הבחור, ולהוציא מגופתו את הכבד. תוכנית זו הייתה כרוכה בסכנה עצומה, אך בכל זאת הבחורים החליטו ללכת על העניין הזה עד הסוף במס"נ.

באותו זמן הסתובב באיזור חסיד בשם ר' זאוויל, ר' זאוויל זה, שהיה ידוע כיהודי למדן, היה במקור חסיד 'קוצק', בזמן הצאר האחרון ימ"ש, והחליט שכל היהודים 'בוגדים', וצריך לסלק אותם מאזורי רוסיה, וסילקו הרבה יהודים מ'פולין' ועוד כמה מדינות. גם יהודי זה, כמו הרבה יהודים נאלץ לנדוד. וכמו הרבה מהם שהגיעו לרוסטוב והתקרבו לרבי, גם הוא וכו'.. הוא נאלץ לברוח מפולין לעבר רוסיה, ואחר כך התקרב לליובאוויטש, ונהיה חסיד ו'מקושר' גדול וכו'.

הגאון הרוגאצ'ובר

כששמע על תוכנית זו של הבחורים, טען בתוקף שלא ניתן לעשות פעולה זו מכיוון שזה 'סכנת נפשות' וכמובן שגם בלי ידיעת הרבי אי אפשר לעשות זאת, הבחורים ניסו להסביר לו שאינם רוצים לספר זאת לרבי, מכיוון שהם חוששים שדבר זה יגרום לעוגמת נפש לרבי, אך ר' זאוויל עמד על שלו, והתעקש שצריך ליידע את הרבי בעניין הזה.

אמרו לו הבחורים, שאם כן שהוא בעצמו יכנס אל הרבי ויספר לו, ואכן הוא נכנס לרבי וסיפר לו על המקרה, אך לא סיפר לרבי על מה שהבחורים רוצים לעשות, כשסיים לספר זאת לרבי, הגיב מיד הרבי ואמר: "דאס איז דאך חספא בעלמא" (- עצם של גוי זה אינו שווה יותר מחתיכת חרס..), ר' זאוויל (שהיה למדן בפני עצמו) התפלא על תשובת הרבי, (איך עונה

הרבי כ"כ מהר וכו'..) כי בדרך כלל כשהתעוררו שאלות בעניני הלכה, הרבי היה מפנה את האנשים לרבנים, וכאן פתאום עונה תשובה מיד. הרבי ששם לב לפליאתו אמר לו: "אם אתה רוצה להיות בטוח בתשובה זו, כתוב לרוגאצ'ובר, ותראה מה הוא יענה".

ר' זאוויל אכן כתב לו מיד, מבלי לציין שכבר קיבל תשובה מהרבי, ואכן כעבור זמן קצר קיבל תשובה ממנו שזה 'כפרשא בעלמא', עם ציוני ה'מראי מקומות' של זה. התשובה הייתה כמעט זהה, רק בשינוי קל".

ר' מענדל הוסיף וסיפר, שזוכר במדויק איך שר' לוי'ק, אביו של הרבי, היה אצל הרבי הריי"צ ביחידות.

מזכירו ואיש סודו

בכל התקופה הזאת, עד מאסרו של הרבי בשנת תרפ"ז, שימש ר' חאניע כמזכירו וכאיש סודו של הרבי הריי"צ. כפי שכתב והתבטא הרבי בעצמו בכמה וכמה מהמכתבים, תקופה זו הייתה כבר אחרי עלייתה של השלטון הקומונסטי, שהכריזו מלחמה על יהדות רוסיה, וחיפשו בעיניים פקוחות אחר 'בוגדים', ועל כן, עבודה זו היתה רבת אחריות, וכרוכה באותו זמן ב'מסירות נפש' גדולה. בהרבה מהמכתבים ניתן כבר לראות את חתימתו של ר' חאניע כמזכיר. ולאידך גם הרבי הריי"צ כותב שבכל ענין ניתן לפנות לר' חאניע. ר' חאניע ניהל את ה'חדרים' והישיבות המחתריות, תחת עיניהם הפקוחה של הבולשת, והכל תחת פיקודו של הרבי בעצמו.

וכפי שהרבי הריי"צ כותב באחד ממכתביו שנים אחרי זה, באייר תרפ"ח, בהיותו כבר בריגא: "יתן האלוקים אשר בקרוב אוכל להביא לפה את מזכירי ואיש סודי ר' אלחנן שיחי' מאראזאוו, אשר זה כשנה וחצי ששלחוהו לסיביר (והכל בגלל החטאים שלי)". ואכן ר' חאניע נשא עליו את עול העבודה, שכללו חליפת אלפי מכתבים והעתקתם,

דאגה למימון הכספי לכל העניינים הנצרכים, ובד בבד המשיך לשמש כגבאי בבית רבינו, והמשיך לדאוג לכל ענייניו.

מספר ר' מענדל: פעם פנה אליו הרבי נ"ע ושאלו: "איפה המכתבים?" ענה ר' אלחנן (שהיה לאחר אמירת 'לחיים' מהלילה האחרון): "איזה מכתבים? מ'אצילות'?" ענה לו הרבי: "די בריוו פון 'אצילות' גייען ניט דורך דיר"¹¹.

בעודם ברוסטוב, בחודש שבט תרפ"ג, נולד לו אחיו הקטן - ושמו שלום על שם הרבי הרש"ב. בברית המילה, שימש הרבי הרי"צ כסנדק.

הפצת היהדות והמעבר מרוסטוב

בשנת תרפ"ד, כאשר מת מנהיג המהפכה - לנין, וסטלין עלה לשלטון, גברה הסכנה על יהדות ברית המועצות, וחששו של הרבי הרי"צ למען החזקת היהדות גבר. לשם כך נסע הרבי למוסקבה בחודש אדר בשנה זו, וקיים אסיפה למען החזקת היהדות, ושם כרת הרבי ברית עם עוד תשעה תלמידים שלמדו שם, שיעסקו בעבודת חזוק היהדות והפצתה ברחבי רוסיה, במסירות נפש, עד טיפת דמם האחרונה (בין התשעה היה אבי סב החתן, הרה"ח ר' משה אקסלרוד ע"ה)¹².

ר' משה אקסלרוד

כשחזר הרבי לרוסטוב, פגש אותו שם ר' חאניע, שסיפר לו בשם אימו של הרבי, שהגפא"ו מחכים לו שם לבואו כדי לאוסרו עבור כל פעילותו בהחזקת היהדות ברחבי רוסיה.

ואמנם באמת, בחודש ניסן של שנה זו באו לעצור את הרבי ברוסטוב, אך בסופו של דבר, הסכימו לו שיעזוב את רוסטוב מעצמו, ובאם כך יעשה, יניחו לו. כתוצאה מכך, עובר הרבי ללנינגרד. ולאחר הסתדרותו שם, מזמין את ר' חאניע ומשפחתו. כך המשיך לעבוד ר' חאניע עבור הרבי במשך כל שנים אלו, עד למאסר בשנת תרפ"ז.

בשנים האלו בלנינגרד, חלתה אמו של ר' מענדל - מרת ברכה, במחלה קשה, וחששו על חייה, והוסיפו לה את השם - 'חיה'. כעבור זמן מה, היא התאוששה ויצאה ממחלתה.

הנסיעה לנעוול

בתקופת שהותם בלנינגרד, החליטו הוריו לשלוח את בניהם ר' מענדל לעיירה החסידית 'נעוול' שבביל שילמד ב'חדר' שהיה שם, היות ולא היה היכן לחנך אותו באיזור,

(11) המכתבים מ'אצילות' אינם עוברים דרך.

(12) וי"א גם חמיו לעתיד של ר' מענדל - הרה"ח ר' יצחק אלחנן שגלוב הי"ד.

אחיו הצעיר - הירשל ששמע על כך וחשקה נפשו גם ללמוד ב'חדר' חסידי, הפציר בהוריו שישלחו אותו גם, בתחילה סרבו הוריו לשמוע, הן הירשל עודנו ילד צעיר, בקושי בגיל שבע, אך לאחר הפצרותיו החליטו לצרפו בלב כבד.

הם נסעו ברכבת במשך כמה ימים בלוויית אחד מהבחורים, וכשהגיעו התאכסנו אצל המלמד, במשך היום היו להם דרגשי עץ ששימשו אותם, יחד עם שאר הילדים בכיתם, לספסלים ושולחנות, ובלילה שימשו להם כמיטות, בימי שישי שבו לא היו לומדים, היה המלמד החסידי יושב עמיהם ומספר להם סיפורים חסידיים.

לקראת ר"ה של שנת תרפ"ו, נסעו האחים בחזרה לבתיהם שבלנינגרד ברכבת, ביחד עם עוד הרבה בחורים, שגם נסעו לרבי, אחיו של ר' מענדל הצעיר - הירשל, היה חולה מאוד, מכיון שנעליו הישנים היו כבר קטנים עליו, ורגליו התנפחו מה שגרם למחלה שהתפשטה בכל גופו. אחד מהתמימים בשם לייבל ליפסקער ליווהו כל הנסיעה וסייע לו.

ר' מענדל עצמו, שהיה ילד שובב והשתעמם מהנסיעה, החליט לעבור בין כל הקרונות, עד שהגיע למחלקה הראשונה. שם הוא ראה חסיד זקן יושב. כשהחסיד הבחין בו, סימן לו שיתקרב אליו, ר' מענדל שלא הכירו, התקרב אליו, וישב לידו. החסיד שאל לשמו, וכששמע שזהו בנו של ר' חאניע, ביקש ממנו לספר לו איזה שהוא סיפור חסידי, ר' מענדל נזכר באחד מהסיפורים שסיפר להם המלמד באחד מימי שישי אלו, והתחיל לספר לו:

"פעם אחת, הגיע יהודי לאדמו"ר הזקן, וסיפר לו שחתנו לאחרונה התחיל להתקרב, כמו עוד הרבה חתנים מתקופה זו שישבו על שולחן חותניהם, לחסידות, והתלונן על כך, שמאז שהוא התקרב לחסידות הוא אמנם נשאר יהודי ירא שמים ומהדר במצות, אך מאז הוא התחיל ללמוד פחות ממה שהיה רגיל לפני.

ענה לו אדמו"ר הזקן: "האמת היא, שחתנך ממשיך ללמוד כמו לפני זה, ההבדל הוא שעכשיו הוא לומד לשם שמים, בשונה מהתקופה של לפני לימוד החסידות שלו, שאז היה לומד לפעמים בשביל ה'שווער' ולפעמים בשביל ה'שוויגער' ולפעמים אפילו בשביל החתול והכלב, שהיו מתחככים לפעמים בידיית של הדלת, והוא שהיה שומע את הרשוש, היה מיד קופץ ללמוד בספר, כיום המצב הוא שונה, כשה'שווער' מגיע, הוא סוגר את הספר, כי הוא לומד עכשיו לשם שמים".

בינתיים, אחיו 'הירשל' שמצבו החמיר מאוד פונה לבית הרפואה מיד עם הגעתם, וכעבור זמן קצר, ביום ב' דראש השנה תרפ"ו נפטר. הוריו שהיו שבורים מאוד מהמצב, החליטו שלא לשלוח שוב את בנם לנסיעה הרחוקה, ושכרו מלמד שילמד את בנם במשך היום¹³.

בחג השבועות, הנקרא בפי החסידים - 'חג המצו"ת', היות וזהו הזמן שבו מגיעים הרבנים מו"צ לרבי, ביקר בכיתם אחד מהחסידים שהגיע לרבי, ודיבר עם ר' חאניע, ור' מענדל השתובב עם אחיו הקטן שלום שהיה תינוק בעגלה. כעבור כמה דקות פנה אביו

13) המלמד היה ר' משה דובינסקי. כשרצה ר' חאניע לקחתו למלמד אזי שאלו אם הוא יר"ש. מכיון שלא רצה להעיד על עצמו אז אמר "אני יודע מה זה יר"ש. ככשמע זאת ר' חאניע ענה שא"כ אינו חפץ שילמד את בניו כיון שילמדו רק לדעת מהו יר"ש ולא שיהיו יר"ש בעצמם.

ר' חאניע וקרא לר' מענדל וביקש ממנו שיתחיל לספר לו את הסיפור שסיפר לר' מאיר שמחה חן ברכבת. ר' מענדל בהתחלה לא הבין במה מדובר, לקח לו כמה זמן להבין שמדובר על היהודי הזקן שם ברכבת במחלקה הראשונה.

לאור בקשת אביו, ר' מענדל התחיל לספר את הסיפור, וכל משך זמן הסיפור הסיפור הוא רואה את שניהם מחייכים יותר ויותר, ולקראת סוף הסיפור הם כבר ממש צחקו, כשעזב היהודי השני את הבית, ר' מענדל שאל את אביו לפשר הענין, ואביו סיפר לו, שיהודי זה הינו ר' שאול בער זיסלין, שהיה קודם משפיע בתומכי תמימים בשצעדרין (בהמשך היה רב בתל אביב, נפטר בשנת תשכ"ד), והוא סיפר לי את הסיפור הזה שסיפרת בשם הרבנית שטערנא שרה שהוסיפה, שסיפור זה היא שמעה מר' מאיר שמחה חן, ששמע זאת ממענדל חאניע'ס.

ר' שאול בער זיסלין

כשסיפר זאת ר' מענדל היה מוסיף: "אינני יודע מדוע הוא סיפר לה זאת, מסתמא הוא כל כך נהנה מהחינוך החסידי שיש בנעוול, ולכן סיפר לה זאת בשמי, וכנראה זאת גם הסיבה שהרבנית גם סיפרה זאת בשמי".

המעצר הראשון

בחודש אדר של שנת תרפ"ז כתב הרבי: "עניני נסיעותי וזמנם ידועים רק לרעייתי הרבנית שליט"א ולאיש סודי האד"ם - הרב אלחנן דוב מאראזאוו".

בזמן זה החמיר המצב הכלכלי בבית הרב וכפי שמצינו במכתב האחרון שכתב ר' חאניע כמזכירו של הרבי אשר הגיע לידינו מתאריך יום ב' י"ב אדר ראשון, שבו מציין: "הרוצה לקבל תשובה יניח במכתבו מעטפה כתובה עם מארקה לתשובה".

יומיים לאחר כתיבת המכתב, בליל ט"ו אדר א' שושן פורים קטן תרפ"ז באו לעצור את ר' חאניע, הרבי הריי"צ, ששהה אז במוסקבה לצורך אסיפה שקיים, התבקש על ידי הקהילה שבבית הכנסת החב"די - 'מרונה רושצ'ה' להתוועד עמם, ואז הם שמעו על מה שקרא עם ר' חאניע, וחששו שיקרה כן גם לרבי הריי"צ.

מציין ר' מענדל שהסיבה למעצרו של ר' חאניע הייתה למעשה עקב כך שתפסו 'המלצה' אצל יהודי לעסק העברת סחורות מהגבול (דבר שהיה אסור ע"י השלטונות). מכיון שעצרו את ר' חאניע, פחדו גם על הרבי.

הסיבה למעצרו ממכתב של יחזקאל (-חאטשע') פייגין: "... והוא כי איש א' שלאט לאט, איז ער גיווארין באקאנט מיט ר' חנן, ואח"כ האט ער בא עם אויס גינארט א צעטיל צוא א מענטשין אז ער זאל טאן א טובה עם, ור' חנן האמין לו, ולא ידע אין וואס באשטייט דיא טובה, ולבסוף רמה הנ"ל את הנ"ל ג"כ, וע"י כ"ז האט יענער איבער גיגנבעט דעם

גרעניץ א שוואגער זיינעם¹⁴.

רגעי המאסר

על המאסר מספר ר' מענדל: "כשהגיעו לעצור את אבא בפעם הראשונה, הייתי אז ילד בגיל אחד עשרה, ושיחקתי בחוץ עם חברי - ר' שמואל לייך, כשלתע ניגש אלינו איש אחד מלווה בניציג מהשלטונות, ושאלו אותנו היכן גר האופראודום (-) הממונה על הבתים בסביבה), אני, שחששתי שבאו לעצור את אבי, מיד אמרתי להם שנדמה לי שהוא גר בקצה השני של הרחוב, וכשפנו לשם מיד רצתי לביתי וסיפרתי זאת לאבי.

בדרך כלל כשהיה הרבי בלנינגרד, אבי היה נוסע אליו כל יום ב'חשמלית' וחוזר מאוחר בלילה, אבל באותו זמן כשהרבי היה במוסקבה אבי נשאר בבית. אגב, כשאבי היה בבית הוא היה מתפלל כל יום במשך כחמש שעות, ובימים של היה צם הוא היה אוכל פרוסת לחם ('מזונות' אחרים לא היו מצויים בביתנו) ושותה תה, ואז ניגש להתפלל.

באותו יום כשהגעתי הביתה וסיפרתי לאבי בנוגע למה שראיתי, מיד אבי הוציא מתחת למפת השולחן את חבילת המכתבים עבור הרבי ואמר לי להסתירם בין בגדי ואז שמענו דפיקות בדלת.

הם נכנסו והתחילו לערוך חיפוש ברחבי הבית. ברגע של היסח הדעת הצלחתי לחמוק מהבית, תפסתי עמדה בחוץ והתחבאתי לראות מתי הם יעזבו. כעבור זמן מה ראיתי אותם יוצאים מהבית, אבי היה איתם, הם הובילו אותו ברגל עד קצה הרחוב, ומשם פנו שמאלה לרחוב השני, מסתמא חיכתה שם המכונית שלהם. חזרתי הביתה (והעברתי את ערימת המכתבים לאימי שהעבירה אותם הלאה עד שזה הגיע לרבי).

וכפי שתיאר זאת הרבי הריי"צ במכתב הבא: "תחלת הערב הודיעו לי מליענינגראד כי - ל"ע - אסרו את אחד מקרובי, ומפחדים אודותי. בעת אשר באו לקחת את ר' אלחנן שי', הנה הספיק למסור הפאסט שנתקבל לו, לבנו שי' בן ו' שנים¹⁵, נער חרוץ, אשר הספיק להימלט, והשאלה הראשונה של הבא, היה אם הוא ר' אלחנן הגבאי כו".

מאסרו של ר' חאניע

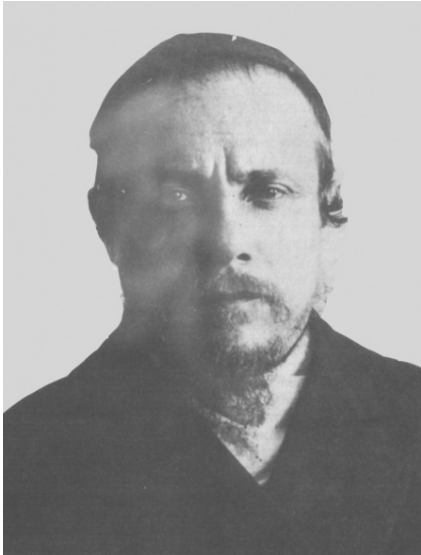
הם הביאו את ר' חאניע למעצר בבית הסוהר הידוע לשמצה ברחוב 'שפאלערנא', וכפי שתיאר את הרה"ח ר' אלי' חיים אלטהויז: "בחורף תרפ"ז קרה מקרה נורא בבית רבינו שליט"א.. נתפס ונאסר בבית האסורים היותר קשה.. ונקרא בלשון דיירי עיר לנינגרד בשם 'שפאליערקע', ומפורסם הוא בחומרתו כאשר אבאר הלאה, ושם הושיבו את המזכיר הראשי של רבינו שליט"א הרב ר' אלחנן דוב שיחי' מאראזאוו". כעבור ארבעה חדשים, הביאו לשם את הרבי הריי"צ".

לבנתיים, בחדשי חקירתו ובזמן ההמתנה למשפט, לא ידעו במה להרשיע אותו, ישב ר' חאניע בתא עם שני גויים שהיה להם דרך ארץ כלפיו, אולם בתום החקירה, הוכנס ר'

14) כי איש א' שלאט לאט התיידד עם ר' חנוך, ואח"כ הוציא ממנו בערמה פתק למישהו שיעשה עבורו טובה, ור' חנוך האמין לו ולא ידע לפשר הטובה ולבסוף רמה הנ"ל את הנ"ל ג"כ וע"כ כ"ז הבריח ההוא את גיסו מעבר לגבול.

15) כנראה חשבו שהיה זה בנו ר' משה שהיה אז בן ו' שנים.

חאניע לתא אחר, שהיה גדול יותר, עם כארבעים אסירים פולטיים. בתא זה, התפילה ושמירת השבת שלו היו קשים יותר מאשר התא הקודם, היה לו ספר משניות קטן, שבו כל היום ישב ולמד, ולא היה לו עסק עם כל הסובבים אותו.

ר' חאניע בתקופת גלותו בסיביר

בשל כך, העריכו אותו יתר האסירים, וכיבדוהו בתור "איש קדוש", המדבר עם אלוקים כל יום.. זה התבטא בכך, שכשהיה מגיע תורו לקלף תפוחי אדמה, או לנקות את החדר, היו דואגים שלא יעשה זאת.. כשהיו מביאים לר' חאניע איזה מכתב או אוכל שנשלח בשבת, ר' חאניע לא היה מסכים בשום אופן לחתום, ואז גוי אחד מביניהם היה חותם במקומו.

באחד מהימים התחיל ר' חאניע לארגן שיעורי תורה שכמובן היו בע"פ, שהחלו עם יהודי אחד שביקש זאת, והמשיך עם עוד ועוד יהודים שנתוספו במשך הזמן. לאט היו עוד ועוד יהודים שסירבו לחתום בשבת כתוצאה מזה, כשהגיע שמועה זו אל מפקדי הכלא, מיהרו הם להעביר את ר' חאניע לתא אחר של אסירים פליליים.

המעבר לר' חאניע היה מאוד קשה, בתחילה הם היו כמובן מתעללים בו, אך עם הזמן, כשר' חאניע היה נותן להם את האוכל הטרף שקיבל מהכלא, וגם האוכל הכשר ששלחו לו מהבית, חלק עמם והסתפק במועט, השתפרו היחסים ביניהם, אך גם אז עדיין היה קשה לר' חאניע עם דיבוריהם הגסים ומעשיהם.

באחד מהפעמים הוא החליט לעשות מעשה, הוא קם והחל להקיש בדלת בחוזקה ולקרוא לשומר, אך אף אחד לא התייחס לצעקותיו, לשאלתם של האסירים בתאו לפשר מעשיו ענה, שהוא רוצה לחזור לתאו הקודם, היות וחקירתו הסתיימה, ואין צורך להחזיקו בבידוד משאר האסירים הפוליטיים. כששמעו זאת האסירים, קיבלו את דבריו, והחליטו אף הם לעזור לו לדפוק על הדלת ולקרוא לשומר.

בשלב הזה השומר לא יכול היה עוד להתעלם, והגיע לברר מה פשר הדפיקות והצעקות הללו, ור' חאניע ענה לו שהוא רוצה לפגוש בחוקר. בקשה כזו מקבלים תמיד, ומיד הובילו השומר אל החוקר, כשהגיע אליו שאלו ר' חאניע מדוע העבירוהו מתאו, ענה לו החוקר שמכיון שגם בין כותלי הכלא הוא מקיים פעילות דתית ואנטי סובייטית, הוחלט להעבירו מתאו, כל טענותיו של ר' חאניע שזה לא הוא שפנה עליהם, אלא להיפך, נפלו על אוזניים אטומות, והחוקר ציווה להחזירו לתאו האחרון.

זמן קצר לפני מעצרו, נעצרו גם שתי בנותיו של ר' חאניע - רחל לאה ושרה'ע על היותן חלק מפעילי הציונות. ופעם הבאה שאמו של ר' מענדל - מרת חיה ברכה הגיעה לבקרו, סיפרה להם שהיא בקרה לפני זה אצל אביהם - ר' חאניע, וסיפרה להם על מצבו, כששמעו זאת החליטו השניים לפתוח בשביתת רעב, ולא אכלו במשך כמה ימים, אחת

האחיות לא אכלה במשך ארבעה ימים, והשניה אף התחילה לצום ביום החמישי. בסופו של דבר, הדבר השפיע על הנהלת הכלא, והחזירו את ר' חאניע לתאו הקודם.

נסיעתו לגלות

בתחילה נדמה היה שמעצרו לא תמשך למשך זמן רב, כפי שמוצאים במכתבים ביניהם של הרבי הריי"צ עצמו. לפועל, בסביבות סוף חודש מנחם-אב או תחילת אלול, נידון ר' חאניע לשלוש שנות גלות בסיביר בעיר קרסנויארסק, למזלו (ר' מענדל הוסיף - ולמזלנו) ר' חאניע לא נידון לעבודות כפייה, אלא לגלות בלבד.

בהקשר לזה היה פתגם שאמר ר' חאניע בדרך הצחות: אשר לשבת פעם אחת בבית האסורים זוהי מצוה. פעמיים זהו הידור מצוה, פעם שלישית זה כבר "מחזי כיוהרא". מאוחר יותר ר' פיניע אלטהויז חזר על אמרתו זו בפני הרבי הריי"צ בשם ר' חאניע וצחק הרבי צחוק רב.

ר' איצ'ע מינקוביץ ור' לייבל קרסיק

בגלות פגש ר' חאניע את חבריו משכבר הימים - ר' איצ'ע ליימא'ס (- ר' יצחק בן ליימא מינקוביץ'), מן התמימים בליובאוויטש, ור' לייבל קרסיק שהיו שתיהם מנעוול. לשתיהם החסידים היה דרך ארץ כלפיו, ועשו איתו הסכם, ששתיהם יעבדו, והוא יהיה בבית, ומלבד הכנת האוכל, שיהיה שקוע בתפילתו ועבודתו.

ר' מענדל שיינמאן (שהיה

חסיד בעל מס"נ, בביתו שבקורסק שכנה תקופה מסוימת ישיבת תומכי תמימים, והוא נעצר יחד עם תלמידי הישיבה), סיפר, שבתחילה, כשלא היה שומר תומ"צ, נאסר בגין עבירות על החוק, ונשלח לגלות בסיביר. בהיותו שם, האזין לתפילתו של ר' חאניע שעוררוהו והשפיעו עליו עמוקות, בעקבות כך התיידד עם ר' חאניע, שדיבר איתו במשך שעות ארוכות, עד שלבסוף חזר בתשובה שלימה.

בזמן הצאר גזירת "תחום המושב" ליהודים חלה בעיר זו. מלבד לקנטוניסטים. בתקופת שהייתו של ר' חאניע שם, פגש הרבה ממשפחות הקנטוניסטים שלא ידעו דבר מיהדותם והתחילו ללמוד איתם ולהשפיע עליהם. בשבתות ר' חאניע היה עושה עמם קידוש ומתוועד. ואט אט הם התחילו להתקרב ליהדות יותר ויותר, ר' חאניע השפיע עליהם בנוגע לענינים של כשרות, והיה שוחט עבורם.

במשך הזמן, כשמצא שהשחיטה גוזלת ממנו זמן יקר, השפיע עליהם להביא שוחט בתשלום, וכך אכן היה, ור' חאניע היה שוחט רק עבורו ושני חבריו. בהמשך הם כבר התחילו לבקש מר' חאניע מצרכי קדושה, כגון תפילין מזוזות וספרי קודש וכו'. לבקשת ר' חאניע, אימו של ר' מענדל דאגה לשלוח את החפצים הנדרשים, וביתם נהפך למעין

מחסן למשלוח תשמישי קדושה.

אחיותיו של ר' מענדל, שרח"ל ירדו מדרך התומ"צ, והיו ציוניות נלהבות, כשעלו לארץ אחרי יציאתם מרוסיה, והתגוררו בקיבוצים, פגשו הרבה מבעלי התשובה שיצאו משם, וכששמעו ששם מרוזוב, ושהם בנותיו של ר' חאניע, הודו להם מקרב לב על העזרה העצומה שסיפקו להם - הם ובעיקר אביהם.

שידוך אחיו – ר' דוד לייב

מימין לשמאל: דוד ליב, מענדל, משה, אמם ח' ברכה, שלום

בתקופה זו, עברה המשפחה לעיירה נעוול לבקשת ר' חאניע, היות והתיישבו שם כבר הרבה ממשפחות אנ"ש, ובביתם שררה מחלה שפרצה באיזור, וכולם היו בבידוד, ופחדו לצאת ולהיכנס, נערה אחת ממשפחות אנ"ש בשם צייטה איטקין שריחמה עליהם, ודאגה למשפחה לאוכל ולכלל מחסורם. בדיוק באותו זמן קיבלה אמו של ר' מענדל מכתב מבעלה שצריך לדאוג לשידוך עבור דוד לייב, שהיה אז כבר בגיל עשרים וחמש, והיא מיד שידכה בינו לבין צייטה.

ב"אסרו-חג" סוכות של שנת תרפ"ח, בעודו בגלות, יצא הרבי הרי"צ מרוסיה. במכתב שכותב הרבי הרי"צ אל דוד לייב בג' אייר של שנה זו, בקשר להצעת נישואין זו: "במענה על מכתבו בדבר ההצעה מנעוול, הצעה נכונה היא ובעזרתו ית' יגמור הענין

בשעה טובה ומוצלחת בגור", ויודיע לכבוד אביו ידידי שי' מזה, וכמובן אשר אין צריך לחכות על מענה בענין זה כי הלא כבר יודע הוא מההצעה, והשי"ת יעזור לו בגור"ר".

שחרורו של ר' חאניע

ממכתב של ר' יחזקאל (- חאטש'ע) פייגין להרה"ח ר' ישראל דזייקאבסאהן, ניתן להבין את מאמצייהם הרבים של הרבי ושל החסידים לשחרורו של ר' חאניע, מה שאכן קרה בתחילת שנת תרפ"ט, עם שחרורו של ר' חאניע ושובו הביתה מהגלות. (לסברת ר' מענדל, בגלל "התנהגותו הטובה") באותו זמן, בתחילת השנה השלישית לגלותו, הגיע ר' חאניע לעיירה נעוול והתאחד עם משפחתו.

באותו זמן, החל ר' חאניע לעבוד על יציאתו עם משפחתו מרוסיה, מכמה מכתבים שכתב לרה"ח ר' ישראל דזייקובסון אנו למדים על מאמצו זה, לצורך כך צילמו את כל המשפחה לצורך תמונות הפספורט, אחותו של ר' חאניע, שהייתה בארה"ב שלחה לו כרטיסים להפלגה, ובדיוק אז, כשהורגש שממש עוד זמן קט הם יעזבו את רוסיה, בקיץ של שנת תר"ץ, קיבל ר' חאניע זימון לחקירה.

ר' חאניע, שכבר לא היה לו כח שוב לכל הסבל הזה, החליט לברוח ולצפות לתגובתם, אם הרוחות ירגעו הוא יוכל לחזור לביתו, אך אם ימשיכו בחיפושיהם יצטרך ר' חאניע להחליף את מקום מגוריו מחוץ לעיירה. ואמנם, כעבור מספר ימים התדפקו על דלת ביתם שליחיהם של הנ.ק.וו.ד. ש'התעניינו' היכן אפשר למצוא את אביהם - ר' חאניע - לאחר שענו להם שאינם יודעים להיכן נסע אביהם, ולאחר שגם השכנים לא סיפקו להם את המידע כרצונם, חזרו כלעומת שבאו.

בינתיים, ברח ר' חאניע לווטבסק, לשם עברה הישיבה שעברה מנעוול, ולתקופה קצרה קבע שם את מושבו, המשיך להתפלל כפי שהיה רגיל בדרך כלל, ואף קבע שיעורים בלימוד. וכפי שתיאר זאת בכתב ר' ישראל לויין: "באותו זמן (קיץ תר"ץ) ברחו מנעוול הרה"ח ר' אלחנן מאראזאוו, והרה"ג הרה"ח הרב ר' רפאל גערמאנאוויצער (כהן) ובאו שניהם לווטבסק. תפלתו של הרה"ח ר' אלחנן מאראזאוו פעל עלינו, ונתן לנו כחות להשאר ביהדות למרות הנסיונות וההעלמות והסתרים הכי חזקים.

הרה"ח ר' אלחנן מאראזאוו התוועד אתנו ג"כ, בכל התוועדות היו שניהם - הרה"ח ר' רפאל כהן והרה"ח ר' אלחנן מאראזאוו - מנגנים ניגונים. הר' אלחנן מרוזוב ניגן את העשרה ניגונים של אדמו"ר הזקן, כפי שלימדו כ"ק אדמו"ר הרש"ב בעצמו, והרה"ג ר' רפאל כהן ניגן ביחד אתו. אמנם בתקופה הזאת הכל היה כבר תחת פחד תמיד".

בריחתו ללנינגרד

ר' יצחק רסקין הי"ד

באותו זמן משפחתו של ר' מענדל בעקבות מעצר אביהם, גורשו מביתם ששכן בפרברי לנינגראד, ומשום כך עברו ללנינגרד עצמה, ושם גרו במספר מקומות, הכל בשביל שאביהם לא יצטרך לשכור דירה באופן רשמי, משום שהיות וכך יצרכו הם, ילדיו, ללמוד בבית הספר מטעם השלטונות, מה שנלחמו עליו בכל מחיר. הם היו אמנם מבקרים אותו בביתו כל יום, אך בלילות היו ישנים במקומות אחרים, ולשם כך נדדו ממקום למקום.

ר' מענדל ואחיו היו ישנים באופן קבוע בבית הכנסת, לשם כך היו נותנים כסף לגבאי. כשאחרון המתפללים עזב, הם היו נכנסים לשם, בבוקר, עוד לפני עלות השחר, לפני שראשון המתפללים היה מגיע, הם היו עוזבים את המקום..

כעבור זמן קצר נאלץ להמשיך לברוח והגיע למוסקבה, כשהבין שגם זה איננו פתרון, ביקש מחבירו משכבר הימים - ר' זלמן אידל - שהיה מומחה בזיוף מסמכים, לזייף לו תעודת זהות ודרכון מזויפים, ובמקום שמו המקורי - 'אלחנן דב מרוזוב', הוחלף שמו ל'בערקע לייבוביץ' פעוונזער' (שם משפחת הנעורים של אשתו הראשונה) - יליד פולין.

וכך עם תעודותיו החדשות, שכלל לא היה ניתן להבחין בזיופן, יכול היה ר' חאניע לשכור דירה זמנית מבלי שיגלו אותו, ובסביבות שנת תרצ"א היות ומשפחתו כבר שהתה בלנינגרד, הגיע לשם ר' חאניע, ושכר חדר קטן אצל ר' יצחק רסקין - תחת שמו החדש. באותו זמן ממשיך להתעסק ר' חאניע בשביל להשיג אשרות יציאה מרוסיה.

בלנינגרד המשך ר' חאניע בעסקו בלימודו ובתפילתו, ובכך שימש ר' חאניע כנציגו של הרבי הרי"צ שכבר יצא מרוסיה. כחלק מפועלו, היה מודיע שכל החפץ ללמוד עימו מוזמן לביתו. ובמשך כל היום היו רבים מגיעים אליו לביתו ללמוד, הוא היה קם מוקדם בבוקר, לומד דא"ח למשך כמה שעות, ורק אחר כך ניגש להתפלל, אם היו מגיעים ללמוד איתו, והוא היה אוחז לפני "ברוך שאמר", היה עוצר ללימוד, אך אם כבר היה אוחז בתפילתו אחרי "ברוך שאמר", היה צריך הלה לחכות עד שייסיי את תפילתו, שארכה זמן רב, ורק לאחריה היה אפשר ללמוד איתו.

וכפי שסיפר ר' מענדל: "באחד הפעמים הגיע יהודי בשביל לדבר עם אבי, כשאימי פתחה את הדלת אמרה לו שיצטרך לחכות היות והוא עדיין לא סיים להתפלל, היות וכך חיכה אותו יהודי שהוא יסיים, אפילו שאימי אמרה לו שזה יקח הרבה זמן, ויכול בינתיים ללכת ולחזור בהמשך, החליט אותו יהודי להמתין ולהקשיב לתפילתו, ואפילו שעמד לידו, לא שם לב לכך אבי שהיה שקוע בתפילה, אחרי הרבה זמן ואבי עודנו עומד ומתפלל, הלך בינתיים אותו יהודי, כשסיים אבי את התפילה ואימי סיפרה לו על השתלשלות העניינים, מיאן אבי להאמין לכך, היות שלא שם לב לכך"¹⁶.

באותו זמן התעסק גם ר' חאניע בלימודים ב'תפארת בחורים' בלנינגרד, גם עבור אותם בחורים שלא היו חסידים, והיו עובדים במשך כל היום, ובערב היו מגיעים ללמוד. השיעורים נמסרו ע"י ר' אברהם סברדלוב ור' נחום טרבניק, (באותו זמן ר' נחום, שהגיע משיבת החפץ חיים בראדין, התקרב מאוד לר' חאניע) ור' חאניע היה מוסר שיעורים בתניא.

"הלימודים היו מתקיימים בביהכ"ס - 'קופצ'קה', שבו הייתי ישן בלילות". ממשיך ר' מענדל, "בלילות החורף פתחתי את דלתות ביהכ"ס בשעה תשע בערב, בשעה זו אף אחד כבר לא היה נמצא בביהכ"ס, וממילא איש לא ידע על כך. וכך זה נמשך לזמן רב, כשמפעם לפעם מתווספים עוד בחורים חדשים ללימוד". בד בבד המשיך ר' חאניע לנסות להשיג אשרות יציאה מרוסיה.

התועדויותיו של ר' חאניע

ר' חאניע גם היה מרבה להתוועד, והיה 'ראש המדברים' בכל התוועדות שהתקיימה, היות והיה מראשוני ה'תמימים' וחכם בפני עצמו. גם כשהיה מתפלל, אמנם היה מתפלל באריכות, אך כשהיה רואה שמתקיימת התוועדות, היה מזדרז לסיים את התפילה בשביל לשבת ולהתוועד, אף שהיה לו מתיקות בתפילה, וקשה היה לו לוותר עליה, אך בגלל המצב הקשה ששרר אז בנוגע ליהדות ברוסיה, היה חשוב לו להתוועד עם הציבור

16) בנוסף סיפר ר' מענדל, שאופן תפילתו של אביו היתה אמנם בעיניים פקוחות, אך לא היה רואה בנעשה סביבו. וכשהתפלל, היה מתהלך בחדר הלוך ושוב ור' מענדל התפלא כיצד אינו נתקע בקירות החדר.

ולעודדם על דבר היהדות, וכפי שתיאר ר' מענדל:

"אחדות ה' וההתקשרות' לרבי התובעת לדעת אבא - 'התקשרת עצמית', היו מהנושאים שאבא מאוד 'געקאכט' בהם. כשאני מסתכל היום במבט לאחור, אני סבור שמאחר שבאותה תקופה המשטר הקומוניסטי החדיר בכל דרך את רוח הפרכנות במציאות הבורא, השתדל אבא לעקור ולבטל את הרוחות הרעות הללו, בהרחבת ההסבר ובריבוי המשלים ודוגמאות בענין "הוא לבדו ואין זולתו". אבא חונן בכח הסברה נפלא, הדברים היו קולחים ממנו כמעין מתגבר, וכל מי שהשתתף בהתוועדות לא היה יכול להתנתק ממקומו.

באשר לנושא השני, ענין ה'התקשרות', ראה אבא כהכרחי לטפחו, מאחר שהרבי עזב את רוסיה. הקשר עם פולין היה דליל, ולכן אבא ביקש להחדיר, בעיקר בין 'צעירי הצאן', את ההכרה וההכרח ב'התקשרות' ל'אילנא דחיי', שהיא מעבר לזמן ומקום.

נושא נוסף שאבא היה שקוע בו לחלוטין, היה רצונו של הקב"ה מאיתנו.

בתקופה הקשה של יז'וב, כשעצרו מדי יום עשרות ומאות אנשים, דיבר אבא בהתוועדות שעשה בלנינגרד באותו נושא.

"מה עוד רוצה הקב"ה מאיתנו?" שאל שם. "הרי כל מה שאחד מבני ישראל מקיים בתורה ובמצוותיה, הרי זה רווח נקי לקב"ה". והמשיל זאת במשל: "סוחר שהשקיע סכום מסוים בעסק, מבקש להרוויח לפי גודל ההשקעה, ואם מרוויח פחות ממה שהשקיע, רואה בכך הפסד, השקיע רק מאה רובל - מבקש להוציא לפחות מאה. השקיע יותר - מבקש להרוויח עוד יותר, וככל שרווחיו קטנים, התמרמרותו על העסקה גודלת. אבל הקב"ה", המשיך אבי ואמר, "הרי לא השקיע בעסק הזה של 'בריאת העולם' כלום, הן העולם כולו הוא 'יש מאין', - אם כן, כל רווח שהוא מוציא, הרי זה רווח נקי, - אם כן מה הוא עוד רוצה?"

עוד בעניין התוועדויות, מספר ר' מענדל: "באחד מימי השובב"ים, כשאבי סיים להתפלל בשעה מאוחרת, קרוב לשקיעה, הגיעו לביתנו הרה"ח ר' פרץ מאצ'קין והרה"ח ר' פיניע אלטהויז וביקשו להתוועד, אבי ציוה מיד להביא משקה ופארבייסן להתוועדות, הייתי בטוח שהוא ישב לדבר איתם עד אחרי השקיעה, ורק אז יאכל, כיוון שנהג לצום בימים אלו, אך לא כן היה, אבי התפלל מיד מנחה, והתיישב להתוועד ואכל לפני השקיעה - כדי שחבריו לא יחשדו שהוא צם.

ממשיך ומספר ר' מענדל: "בקיץ של שנת תרצ"ד, אבי שהיה מתכתב תכופות עם הרבנית שטערנא שרה, נודע לו על ידה, שחלה התרופפות גדולה בבריאותו של הרבי הריי"צ בפולין. כששמע על כך אבי, אסף מיד את כל אנ"ש להתפלל ולהגיד תהילים. היה זה בפארבריינגען של י"ב תמוז שהתקיימה בביתו של ר' אליעזר קרסיק, אבי לקח הרבה 'לחיים', ובמהלך כל הפארבריינגען דיבר במעלתו של הרבי הריי"צ, שאצל כלל רבותינו נשיאנו עי"ז שהחסידיים ראו אותם ניתן להם הכוח להחזיק, אבל אצל הרבי הריי"צ לא כולם ראוהו, וישנם כאלה מהבחורים שלא פגשוהו אף פעם בחייהם, ובכל זאת חיים במסירות נפש עבור הרבי! וזה נעלה יותר. ובעיצומו של הפארבריינגען קם והכריז שבגלל המצב צריך לתת 'חיים' לרבי! ותוך כדי כך שאל מי מוכן לנדב חיים לרבי.

אמרו לו הנוכחים שהיות והוא מציע הצעה זו, שיתחיל בזה ראשון, מכיון שכך, קם והכריז, שהוא מנדב את כל ימי שנות חייו, ואם יש ביכולתו, נותן הוא גם את חיי בני ביתו, ובלבד שהרבי יהיה בריא! הדבר השאיר רושם גדול על הנאספים שנבהלו מעוצמתו ותעוזתו של אבי, אני זוכר שר' פיניע אלטהויז הגיב על כך: "חאניע הרי אינו חסיד, והוא מוסר את כל שנות חייו, ומה איתנו?" לאט לאט החל כל אחד לנדב מחייו עבור הרבי, וחתם ברשימה שעשה אבי על מספר השנים שהוא נותן עבור הרבי."

ממשיך ומספר ר' מענדל: "בשבת לאחר מכן, בהתוועדות שהתקיימה בביתו של ר' יצחק רסקין, וגם אז לקח אבי הרבה 'משקה', ודיבר הרבה על 'התקשרות' לרבי וכו'.. שאלוהו הצעירים שנכחו שם: "הרי כולם אומרים שאתה חסיד ומקושר לרבי הרש"ב, ואף מסרת לו את ה'יחידה' שבנפש שלך, ולכאורה אתה לא מקושר לרבי?" ענה להם אבי, שכלל לא יודע מה זה ה'יחידה' שבנפש, וגם חסיד של הרבי הרש"ב לא היה, ובשביל להוכיח זאת סיפר להם: 'כשהרבי הרש"ב מינה אותי ל'גבאי' שלו, אמרתי לו, שה'עולם' אומר ש'גבאי' אינו יכול להיות חסיד? ענה לי הרבי: "אמת! אבער וואס זאל איך טאהן?"¹⁷ מכך הבין אבי שהוא איננו חסיד של הרבי."

ר' שלמה מטוסוב

ועוד, כפי שמספר ר' שמריהו ששונקין שבפורים תרצ"ה התקיימה התוועדות בביתו

של ר' זלמן קורניצער, ור' חאניע התוועד. באמצע ההתוועדות שאל ר' חאניע את ר' שמריהו: "חסיד של מי אתה?" ר' שמריהו, שהתבייש לענות, שתק. אז הוא שאל את הת' שלמה מטוסוב: "חסיד של מי אתה?" ור' שלמה ענה: "של הרבי". שאל אותו ר' חאניע: "ראית אותו (את הרבי)?" ושלמה ענה: "לא". הגיב ר' חאניע: "הנה זה כוחו של הרבי, שאף מי שלא ראה אותו הוא חסיד שלו עד מס"נ".

מספר ר' מענדל: "בי"ב תמוז של שנת תרצ"ד, התאספו אנ"ש שבלנינגרד בביהכנ"ס, בית הכנסת היה של חב"ד, ונבנה ע"י גבירים שהיו שם, אפילו שפחדו לשהות במקום זה יותר מידי, אבל בי"ב תמוז זה משהו אחר. החליטו ללכת כולם ביחד לר' אליעזר קרסיק שגר באחד מפרברי העיר. כמה מהצעירים אמרו לר' פרץ מאצ'קין, שעל הדרך יש חוף ויש בעיות של צניעות לעבור לידו (היות ושוחים שם), אז אמר ר' פרץ לאבי שצריך שהצעירים ילכו מסביב. אבי הגיב לו מיד: "פארוואס דוקא די בחורים? וואס מיט די אלטע? זאג אז הנשמה ווי ער איז אנגעטאן אין א גוף, דארף דארטן ניט גיין"¹⁸.

(17) אמת! אבל מה אני יכול לעשות?

(18) למה דוקא הבחורים? ומה עם הזקנים? תגיד שכל נשמה שמלובשת בגוף, אינה צריכה ללכת שם.

משקה מיט 'קוואס'

ר' מענדל סיפר פעם בפרוטרוט על אחת מההתוועדויות שנערכו באותה תקופה מרה - בתיאור חי המעביר היטב את התחושות ששררו באותם ימים בקרב החסידים. וכה דבריו:

בשנת תרח"צ, ב"ב תמוז אמרתי לעצמי, אשר יהיה מה שיהיה, חייבים להתוועד. החלטתי לשים פעמי לבית הכנסת הגדול במוסקבה, היות שלא ידעתי כיצד להגיע לידי כך, והיכן אוכל למצוא חסידים שמתוועדים, קיוויתי אשר שם אוכל להיוודע היכן מתקיימת התוועדות.

ואכן פגשתי אז בבית כנסת את הרה"ח ר' גדליה בנימין פנטילייב (שהיה בנו של הרה"ח ר' יעקב פנטילייב, שהיה מבחירי התמימים בלובאוויטש, ורב העיר: אוריל, אליה הגיע הרבי הרש"ב לתקופה קצרה אחרי עזיבתו את ליובאוויטש), על שאלתי האם יודע הוא היכן מתקיימת התוועדות לכבוד י"ב תמוז ענה לי אשר גם הוא הגיע לאותה מטרה. בהמשך הזמן, אחד החסידים שנכח שם והבחין בנו, הבין מה מטרת בואנו ומה אנחנו מחפשים, ואמר לנו שהרה"ח ר' ניסן נמנוב והרה"ח ר' שמריהו ששונקין יתוועדו הלילה בביתו של הרה"ח ר' חיים זלמן קוזלינער.

מיד שמנו פעמינו לביתו ששכן באחד מפרברי העיר - פושקינה, מרכז של כחצי שעה ברכבת ממרכז העיר - היכן שהיינו. כשהגענו, אכן ראינו שם את שלושתם ועמהם את הרה"ח ה'תמים' (ה'מלמד') ר' בן ציון מרוז, כששאלונו מה רצוננו, ענינו שבאנו להתוועד, ור' חיים זלמן הפטיר: "בשביל פארבריינגען, נו..". ומיד הכינו את השולחן שהיה קטן מאוד, ורק שני אנשים יכלו לשבת משני צדדיו.

ר' חיים זלמן קוזלינער

הפחד היה גדול כל כך, שהחסידים ישבו להתוועד בפנים נפולות.. צריך להבין, את כל אחד מהנוכחים הממשלה חיפשה, כולל גם אותי. את אבי ואחי באותו זמן תפסו, ובהמשך ירו בהם למוות, - הפחד היה גדול..

ר' חיים זלמן הודיע, שמכיון שמתוועדים צריך להעמיד משקה, ולכן קיבלנו על עצמינו את שביקש, שאני וחברי - ר' גדליה בנימין, נשמש כשר המשקים. מזגנו לכל אחד כוס, אך ר' ניסן ור' שמריהו ישבו בפנים נפולות - ושתקו. ניסינו לרומם את רוחם, ולומר שצריכים להתוועד ולומר 'לחיים', אך ללא

הועיל. וכיון שהם לא אמרו 'לחיים', גם ר' בן ציון לא אמר 'לחיים', עמדנו וחיכינו מה יהיה.

לאחר זמן ביקש ממני ר' חיים זלמן להביא חבית 'קוואס' (משקה רוסי ידוע) קר, היות וחסם בחוץ, ועניתי שאשמח לעשות זאת. ניגשנו אני וחברי לפתוח את החבית, וכשפתחנו ראינו שיש למעלה שכבת קרח, ר' חיים זלמן הניח את החבית בפרוזדור, וביקש מאיתנו,

היות ואנחנו הרי 'שר המשקים', שנמזוג לכולם מה'קוואס', ניגשנו לעשות זאת בשמחה, והצעתי לחברי למזוג מעט 'משקה' בתחתית הכוס, וכשהם ישתו ממנו הם לא ירגישו בזה, כי ה'קוואס' היה קר, וכך עשינו.

הגשנו את הכוסות לשולחן, אך ר' ניסן ור' שמריהו למרות החום לא נגעו בזה, היות וזה 'מותרות', בתחילה גם ר' בן ציון כך עשה, אך כעבור זמן לא יכל עוד לעמוד בחום ששרר, ושתה. אמרתי לחברי, קודם רק רבע מהכוס מזגנו לו 'משקה', עכשיו נמזוג חצי כוס 'משקה' וחצי כוס 'קוואס'.

ר' חאניע בשנותיו האחרונות

בשלב זה 'קלטו' כבר כל יתר הנוכחים בחדר אודות התעלול שלנו, ואחר שר' בן ציון אמר 'לחיים', גם הם אמרו 'לחיים'. כמוכן לא שתו מה'קוואס', אצל ר' ניסן לאכול מה'קוואס' היה ממש כמו לאכול גלידה, וזה וזה הרי 'מותרות', וממילא - זה אסור מדאורייתא...

מעצרו השני

באלול תרצ"ז, גברו הרדיפות בלנינגרד, ובמהלכם עצרו את הרה"ח ר' שמואל נימוטין, זה היה הפעם הראשונה שעצרו מישהו מבלי להודיע על גורלו, ודאגה ופחד תקפו את כולם, בעקבות כך נסגרה הפעילות של 'תפארת בחורים' בלנינגרד.

על אותו זמן סיפר ר' מענדל: "היה יהודי אחד שהיה מפולין/אוקראינה שחשדו בו שהוא 'שתול' מהנ.ק.וו.ד. היו עדי ראייה לכך שראוהו עולה במדרגות לכיוון מטה הנ.ק.וו.ד. יום אחד הוא פגש אותי ברחוב ושאלני היכן מתקיימת הפעילות של 'תפארת בחורים' כיון שחפץ להכניס לשם את בנו, העמדתי את עצמי פני תמים, ולא עניתי לו, עד שהלך, מהר מאוד רצתי לביתי וסיפרתי על כך לאבי, על אתר החליט אבי שצריכים לסגור את המקום, מכיוון שכנראה 'הם' יודעים על פעילות זו. וכך הווה".

בחורף של שנת תרח"צ, כשהמאסרים של החסידים תכפו וגברו, נמלטו הרבה מאנ"ש מלנינגרד. ר' חאניע לא רצה לברוח, היות שלא הסכים להשאיר את העיר ללא משפיע, וגם היה כבר תשוש ושבור ממעצרו הקודם. הוא אסף שלושה חסידים והושיבם כב"ד, וביקש מהם שיחליטו האם עדיף שיברח, או יכול להישאר, טענתו העיקרית בנוגע לזה הייתה אשר היות והוא חי בעיר תחת זהות בדויה, הנ.ק.וו.ד. לא יצליחו לתפסו, היות וכך, פסק הב"ד שיישאר.

ובכל זאת, בב' אדר א' תרח"צ, הסתובבו 'מלאכי החבלה' ועצרו קבוצת חסידים, וביניהם ר' יצחק רסקין ור' אלחנן דב מרוזוב.

באותו לילה גם הגיעו לביתם של משפחתו של ר' מענדל, הם עצרו את אחיו של

ר' מענדל ר' שמואל הי"ד, וחיפשו גם את ר' פנחס הי"ד אחיו, אך ר' פנחס הצליח להתחמק ולהתחבא על הגג, ולמחרת ברח מהעיר. ר' מענדל מספר, שהוא ואמו פחדו לישון בדריהם.. זמן קצר לאחר מכן ברח המשפחה מהעיר, ועזבו למוסקבה. באותו זמן, תקופה קצרה אחרי מאסרו של ר' שמואל הי"ד, נעצרו גם שני בניו של ר' שמריהו ששונקין.

כשלושה שבועות לאחר מכן עצרו את כל 'תפארת בחורים', ביניהם ר' משה ליינ ר' אברהם סברדלוב, ור' נחום טרבניק (השניים האחרונים נעצרו כנראה יותר מאוחר).

השלטונות הסכימו כמעט לכל העצורים מ'תפארת בחורים' לביקורי משפחות ולקבל חבילות, פעילי חב"ד ניצלו זאת, ועל אף השמירה הכבדה והקפדנות, הצליחו להעביר רשימת שמות של חסידים, העצורים היו בודקים בדרכים שונות האם האנשים ברשימה עלו על הכוונת, והצליחו להעביר את שמות החשודים החוצה, באחד הרשימות היה את שמו של ר' מענדל.

ובינתיים עברו הבחורים העצורים חקירות קשות ומתישות, החוקרים אילצו אותם לחתום על מסמך שמאשר ש'תפארת בחורים' הוא ארגון החותר נגד המשטר - גוף 'קונטר רבולוציוני', ובהמשך המסמך היה רשימה של כל הבחורים שלמדו ב'תפארת בחורים'. בחורים שסרבו לחתום עברו עינויים קשים, עד שלבסוף נאלצו כולם לחתום. הבחורים ידעו שממילא היות וכבר הם יודעים בפרטות את רשימת הבחורים, הרי בעצם חתימתם הם מפלילים את עצמם ולא את חבריהם.

אחיו של ר' מענדל שנעצר - ר' שמואל הי"ד, היה אז אברך צעיר בן עשרים וארבע בלבד, ובמעצרו היה זמן קצר לאחר נישואיו (היה חבירו וגיסו של רא"ח רויטבלאט), הוא היה ירא שמים גדול, תפילתו היתה נמשכת זמן ממושך - לערך עד השעה שלוש בצהריים, - וכפי שמעיד ר' מענדל - היה זהיר מאוד, הן במצות, והן ב'דברים בטלים', כל היום היה רק לומד ומתפלל.

הרוגי מלכות

שנים שלא ידעו מה עלה בגורלם, עד שכעבור שנים, כשעזב ר' צבי קוזניצוב את רוסיה והגיע לאמריקה, סיפר לר' מענדל שבאחד הימים, אחרי שיצא מחדר החקירות, הכניסו לשם את ר' שמואל הי"ד, וכעבור כמה רגעים שמע משם צרחות איומות, בהמשך הוא דיבר עם אחד הגויים שנכח שם, שסיפר לו שכשהוא נכנס התחילו לחקור אותו אודות אביו, ר' שמואל שהיה בטוח שלאביו יש שם מזוייף, ושטרם עלו עליו, הכחיש בכל התוקף, וטען שאביו אינו בין החיים.

החוקר תקף אותו במכות נמרצות, ולאחר זמן שאלו: "ואם נביא לך את אביך מבין המתים, התכירו?" ואחרי שענה לו שכן, הכניסו לחדר את אביו - ר' חאניע, ור' שמואל המשיך לטעון ולהכחיש כל קשר לר' חאניע, החוקרים המשיכו להכות אותו, ולמרות סבלו הגדול המשיך לטעון שאינו מכירו, בשלב מסוים, ר' חאניע, שכבר היה קשה לו לראות את סבלו של בנו, קרא לו: "מולע, תודה שאני אביך! אני כבר הודתי, למה לך להכחיש ולסבול לחינם?" אך ר' שמואל המשיך להכחיש, עד שנפח את נשמתו ונפל

לנגד אביו מתבוסס בדמו¹⁹.

ימים אחדים אחרי שרצחו למול עיניו את בנו, הוציאו את ר' חאניע להורג בחצר 'שפאלארקע'. טרם הוצאתו להורג, הודיעו לו את פשעו וסיבת גזר דינו: כי היות והוא נציגו של הרבי ברוסיה והרבי הוא נציגו של אלוקים עלי אדמות, נגזר עליו גזר דין מוות. ור' חאניע נורה למוות. ה' יקום דמו²⁰.

קביעת היארצייט

כעבור שנים, כשיצאו בני משפחתו של ר' מענדל מעמק הבכא והגיעו בשלום לאמריקה, שאל ר' מענדל את הרבי מלך המשיח ביחידות האם לקבוע יארצייט לאביו - ר' חאניע, אחרי שכבר כמה שנים הם לא נהגו יארצייט אחריו. ענה לו הרבי שראשית כל יש להוציא היתר

מצבה שהוקמה באזור בו נקבר

עגונה לאמו. פנה ר' מענדל לרב ז"ש דווארקין שזה היפנהו למתיר העגונות דאז הרה"ג ר' משה פיינשטיין. לאחר שפנה להרה"ג ר' משה פיינשטיין ע"ה שאכן נתן לו את שביקש, שאל שוב ר' מענדל ביחידות את הרבי בנוגע למתי לקבוע את היארצייט, על כך השיב לו הרבי: למתי ששמעו ממנו לאחרונה.

בתחילה חשב ר' מענדל שהרבי מתכוון לפעם האחרונה ששמעו אודותיו, שזה היה בתקופה הראשונה אחרי מאסרו בה בירו רבות אודותיו, אך כעבור שנים, כאשר נתגלו מסמכים של הנ.ק.וו.ד. בהם נרשם אודות החסידים שנעצרו באותו לילה ארוך, בב' אדר א' תרח"ץ, אשר נרצחו ב-9 לאפריל 1938, דהיינו ח'ט' בניסן תרח"צ.

"או אז הבנתי", סיפר לימים ר' מענדל, "על מה התכוון הרבי באומרו - "לאחרונה", שהרי זמן מה לפני היחידות האמורה, סיפר לי הרה"ח ר' אהרון קוזניצוב ע"ה שבהיותו ביחידות סיפר לרבי שבצאתו מרוסיה שמע מגוי כלשהו שכשברחו הרוסים מלנינגרד מאימת הנאצים ימ"ש, מצאו הם רשימה זו של הנ.ק.וו.ד. בה נכתב שנרצחו ב-9 לאפריל 1938."

(19) מפי סב הכלה - ר' דניאל גאלדבערג בשם חמיו ר' מענדל, שיתכן וירו בו למוות.
 (20) ע"פ השמועות שבאו למשפחה מאוחר יותר. ר' מענדל אמר שאינו יכול לאמת וכ"ז שמע מאנשים ששהו אז בכלא.

שער שני

**סיפורים
ופתגמים**

סיפורים ופתגמים

מתוך התוועדותיו של ר' מענדל

א

חסידים היו אומרים ש'אתכפייא' דוחה אפילו איסור 'דאורייתא', והראיה מהגמרא (ב"מ ל"ב:): שאומרת לגבי הציווי - 'עזוב תעזוב עמו', שבדרך כלל פריקה קודמת לטעינה משום 'צער בעלי חיים', אך אם יש לפניו 'אוהב לפרוק ושונא לטעון', 'מצוה בשונא', כי 'לכוף את יצרו עדיף'.

ב

כתוב: "לשוני עט סופר" - כמו שהעט כותבת אחרי שטובלים אותה בדיו, כך גם כדי לספר/לדבר בלשון צריך להרטיב אותה במעט 'משקה'.

ג

באחת מהפעמים שאבי התוועד ושאלוהו על כך שהוא למד בחברותא עם הרבי הרי"צ, ענה להם במשל: "עגל ונשר-גוזל היו אוכלים בצוותה מאותה קערה, לימים, כשהאפרוח נהפך להיות נשר, המריא לשחקים, והעגל - נשאר עגל".

ד

בעת נשיאותו של הרבי הרי"צ אמר הרה"ח ר' יצחק רסקין לאבי אשר רחמנות על ר' ניסן נמנוב שלא חזה בפניו הקדושות של הרבי הרש"ב. השיב לו על כך אבי: "אדרבה, זוהי מעלתו". בכך רמז על הקושי בלעבור מרבי אחד למשנהו והתקשרותו של ר' ניסן היא יותר בנקל.

ה

בילדותי זכיתי ונפגשתי עם הרוגאצ'ובר ואף דיברתי איתו, ולא זו בלבד, אלא הוא ניגש אלי... ומעשה שהיה כך היה: בלנינגראד היה את בית הכנסת הגדול שבו התפללו נוסח אשכנז ולצידו היה את בית הכנסת הקטן שבו התפללו נוסח הארי-ז"ל. כשסגרו את בית הכנסת הגדול, עברו כמה לבית הכנסת הקטן. באחד הימים נכנס 'מתנגד' לבית הכנסת וכמנהגו החל לומר את ברכות השחר בקול (ובכך הוא מטריח את הציבור להשיב 'אמן' על כל ברכה). לפתע יצא הרוגאצ'ובר ממקומו שמאחורי עמוד החזן (כיון שהיה נמוך קומה אז לא ראוהו במקומו), פנה אלי ואמר: "אינגאלע, אינגאלע, קוק א 'מתנגד'..."

ו

שמעתי מר' מיכאל דבורקין אשר פעם נשלח ע"י הרבי הרי"צ לקרוא לרוגאצ'ובר כי ברצונו לדבר עימו. כשבא לרוגאצ'ובר היה בדיוק בחזרתו מבית הכנסת לביתו. כשמע את קריאתו של הרבי רצה תיכף לצאת. אך אשתו אמרה לו שכדאי שיאכל לפני צאתו לרבי. ענה לה הרוגאצ'ובר "אז דער נשיא רופט" - שהנשיא קורא לו וע"פ הלכה חייב הוא לציית ותיכף לבוא. לפועל טעם מעט ומיד יצא. כשבא לרבי, הרבי דן איתו בסוגיית ירושת הבת. ר' מיכאל לא הבין את מהלך השיח אך הבין את הנושא. וראה כיצד הרבי שואל והרוגאצ'ובר עונה בביטול גמור.

ז

כשהיה בחור מ'תומכי תמימים' מגיע אל ה'רוגאצ'ובר' בשביל לקבל 'סמיכה', היה הרוגאצ'ובר מסתפק בכמה שאלות בודדות, אבל כאשר הגיע אליו 'מתנגד' לצורך זה, היה הוא מייגע אותו בשאלות (-'אויסמאטערן..')

הסיבה לכך היתה היות ובאותו זמן המצב הרוחני בישיבות הליטאיות היה ירוד עד שהגיע למצב של כתיבת חידושי תורה בשבת...

ח

עוד סיפר על הרוגאצ'ובר, שהיה עושה לעצמו ב' 'מקיפים', בשביל שיוכל ללמוד להתפלל ולברך כשמכוסה בשתי 'מקיפים' בכל רגע, ע"פ קבלה.

ט

החסיד ר' מאיר שמחה חן ע"ה, היות והיה יתום מאב, התחנך אצל סביו, הרה"ח ר' פרץ חן ע"ה, והיה גר בביתו. בעת לימודו עם סביו בשעות הערב, כשהסבא התקשה להמשיך בלימודו, היה מבקש מנכדו שימזוג לו חצי כוס של 'משקה' בעל 96% (זעקס און ניינציגער), ולאחרי שהיה שותה את זה, הלימוד כבר היה נראה אחרת לגמרי.

י

ר' מענדל סיפר שהוא זוכר כיצד ר' מאיר שמחה חן היה מתפלל את תפילתו הערבה, וכיצד היה אומר בקול רם ובניגון שובה לב את מילות התפילה - "אמת ויציב ונכון וקיים..". - כשזקנו הארוך והלבן מתנועע לקצב הניגון..

יא

בביתו של ר' מאיר שמחה חן, שהיה הגביר של נעוול היו מתקיימים הרבה התוועדויות, שבהן היה מרבה לספר סיפורים ששמע מסבו הרה"ג הרה"ח ר' פרץ חן, וכמעט כל ההתוועדויות בנעוועל התקיימו בביתו. אפילו המשפיע ר' זלמן משה כשהיה בגילופין כשהתוועד היה אומר באמצע הלילה - 'עכשיו הולכים למאיר שמחה'.

יב

כשהיינו עדיין נערים צעירים בגיל 12-13, היה אצלנו הסדר הרגיל בהתוועדויות ביומי דפגרא (מאז סגירת בית המדרש ע"י השלטונות) כך: בהתחלה ישבנו להתוועד בינינו לבין עצמינו, ומאוחר בלילה היינו הולכים לר' מאיר שמחה. בשעה שלוש לפנות בוקר היינו דופקים על דלת ביתו, ואשתו מרת אלקע היתה פותחת ושואלת: "מה אתם רוצים, ילדים?" היינו עונים: "להתוועד". היא היתה מבקשת שנמתין רגעים אחדים, והיינו שומעים איך ר' מאיר שמחה קם משנתו, נוטל את ידיו, וכעבור עשרים דקות היינו נכנסים להתוועד איתו. הוא כבר היה אז חסיד זקן. אבל אנחנו לא הבנו מה הבעיה להעיר אותו.

יג

כשקנה ר' מאיר שמחה ריהוט לביתו אחרי החתונה, דאג שהריהוט יתאים להתוועדויות חסידיות. שולחן העץ שבחדר הגדול שבביתו של ר' מאיר שמחה היה עשוי מעץ חזק ועבה במיוחד, מהסוג שהקצבים משתמשים לחתוך עליו בשר, מאותו עץ חזק היו עשויים גם הספסלים העבים שעמדו בסלון, סיפרו שהריהוט הזה היה אצלו מאחרי החתונה עד יומו האחרון.

המעניין הוא שדווקא הקורות שמהן היתה עשויה רצפת הבית לא היו עבות, ומרוב ריקודים של חסידים במשך עשרות שנים הרצפה כבר לא היתה ישרה, וכמה קורות היו שבורות, הריקודים נערכו במרכז החדר, במקום שהשולחן עמד, והרצפה שם היתה יותר נמוכה מהרצפה שבצידי החדר.

בנוסף היו על השולחן בסלון סימני הברזלים שהיו נוהגים באותם הימים לשים מתחת לסוליות הנעליים (כדי שלא יהרסו), כיון שהיו המתוועדים ורקדים על השולחן.

יד

באחד הפעמים ניגש החסיד ר' מאיר שמחה להרה"ח ר' זלמן קורניצער ז"ל, כששהה אצל בנו בעיר סטארארוסט, ואמר לו: דע לך שזאת השנה האחרונה לחיי. שאלו ר' זלמן: "וזאת מניין לך?" ענה לו ר' מאיר שמחה: "הרבי תמיד כותב לי במכתב ברכה לאריכות ימים ושנים, והפעם יש במכתב רק ברכה לאריכות ימים, אך לא לאריכות שנים". אמר לו ר' זלמן: "בתורה, לפעמים פירוש המילה "ימים" הוא גם "שנים". הגיב לו ר' מאיר שמחה ואמר: "זלמן, איך בין ניט קיין שוואנץ (אינני זנב)", אני מבין היטב מה כתוב כאן".

ואמנם באותה שנה, ד' שבט תרצ"ד הלך לבית עולמו, והוא בשנת השבעים לחייו. כשר' מאיר איטקין שמע את פרטי הסיפור, אמר לי: "עכשיו אני מבין מדוע באותה תקופה דיבר ר' מאיר שמחה כל הזמן על העניין של הסתלקות הנשמה מהגוף".

טו

היה זה ביום שישי, באחד מימות החורף הקפואים, בצהרי היום סיימונו את הלימודים בישיבה בפאלאצק, וכשיצאנו החוצה ראינו פתאום שלושה בחורים רצים ברחוב. היו אלה ה'תמימים מיכאל ליפסקער, אבא פליסקין ובנימין ליפמאן. מיכאל אחז בידו מקל ארוך מאוד, ושלושתם רצו לעבר הנהר. התברר שהם הולכים לטבול לכבוד שבת,

והצטרפנו אליהם גם אנו.

בפאתי העיר פאלאצק זרם הנהר קאביק שממנו שאבו מים כל תושבי העיר. בכל ימות השנה היו חוצים את הנהר באמצעות גשר שנבנה מעליו, אבל בימות הכפור הנהר כולו הפך לגוש קרח קשה, אפילו עגלות עם סוסים נסעו מעל הקרח. באותה תקופה התושבים היו חופרים בורות עמוקים בתוך הקרח, כדי שיוכלו לשאוב משם מים.

באותם ימים השלטונות סגרו את כל המקוואות בפאלאצק, כמו בכל רחבי רוסיה, אבל התמימים היו מוכנים לעשות כל מאמץ כדי לטבול לכבוד שבת. לכן הלכו לאחד הבורות שחצבו התושבים בתוך הנהר, תקעו את המקל הארוך באדמת הנהר, ובמסירות נפש ירדו לטבול במים הקפואים כשהם נאחזים במקל. וכך ירדו לטבול בזה אחר זה, תוך שהם מסכנים את חייהם שהרי אם לאחר שהיו יורדים לעומק הנהר לא היו מוצאים את הדרך לעלות חזרה דרך החור, היו עלולים לטבוע בתוך הקרח, חס ושלום!

'בתוך כך נוצרה במקום מהומה גדולה. שורה ארוכה של אנשים המתינה כדי לשאוב מים מהבור, וקבוצת הבחורים שבאו לטבול הפריעה להם. מיד הזמינו למקום את המשטרה. במהלך החקירה שערכה המשטרה התברר לחוקרים שהבחורים הם תלמידי ישיבה, וכעבור זמן קצר עלו על עקבותיו של המשפיע ר' שלמה חיים ועצרו אותו (ראש הישיבה הרה"ח ר' יחזקאל הימלשטיין הצליח להימלט ברגע האחרון). ואז נסגרה הישיבה בפאלאצק.

טז

ר' יחזקאל הימלשטיין חינך את תלמידיו ליראת שמים ולאמת חסידית. כך מספר הרה"ח מענדל מרוזוב על כך שהיה "א געשמאקער מגיד שיעור", ופעם אחת אמר: "עס איז פאראן מאשינען וואס מ'רופט זיי א כולל, ס'גיין אריין פון אין זייט עמי הארצות, און פון צוויטע זייט קומט ארויס - רבנים".

היינו שיש 'רבני מכונה' (מאשינאווער רבנים), כמו 'מצות מכונה' - שהם אינם כמו מצות עבודת יד שמתייגעים ומזיעים בעבודתם, אלא מכניסים קמח מצד אחד ומצד השני יוצאת מצה - כך יש רבנים שאינם חסידים שלא מתייגעים בלימוד ש"ס וד' חלקי השו"ע, אלא נכנסים לכולל 'עם הארץ' ויוצאים ממנו עם תעודת רבנות.

יז

פעם הלכתי לבקר בסמרקנד את הרה"ח ר' דוד קיובמאן (האראדאקער) שסבל מאוד בגופו, כשהגעתי הוא ביאר באוזניי את הפסוק: "זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חייתני", מנין יכול הנני לסבול את ייסורי הנוראים? מהאמרה החסידית שמחיה אותי.

יח

במגוריו בסטארארוסט היו קבוצה קטנה של חסידים שהתפללו עם מתנגדים באותו בית כנסת, והיה החסיד התמים ר' חיים ברוך ע"ה דוכמן חוזר מידי שבת דא"ח. ופעם הפטיר אחד המתנגדים, שהיה למדן גדול (בן דודו או אחיינו של הגאון ר' אבא דוד חתנו של הרגצ'ובי): "אני כבר יודע את כל המאמרים בע"פ. הענינים שמדוברים בחסידות

כולם מורכבים מכמה נושאים, ותמיד מדברים על אותם דברים - רק שפעם מתחילים מעקודים, נקודים וברודים ועוברים לתוהו ותיקון, וממשיכים לסובב וממלא, ופעם הסדר משתנה".

השיב לו החסיד הנודע בפקחותו ר' ישראל נעוולער: "אענה לך בשתים - ראשית, הגויים כולם ברוסיה רגילים לכנות כל יהודי 'אבראשה', כלומר שאינם מבחינים את המעלה שבכל יהודי, כך הבנתך בחסידות היא כגוי - מבלי להבחין במעלה שבכל מאמר. ושנית, אלו הם הנושאים היחידים שניתן לדבר אליהם - די איינציקע זאכן וואס מ'קען ריידן אויף זיי".

יט

כשהקים הרה"ח ר' מיכאל טייטלבוים את ישיבת 'אהלי תורה' בניו יורק, הסתייע בתחילה בכסף שנהג הרבי לתת לו עבור המוסד, באחד הפעמים שח על כך ר' מיכאל עם ר' ניסן נמנוב אשר נזף בו באומרו: "מהרבי לא לוקחים, לרבי נותנים!" מאז לא נטל עוד ר' מיכאל אף פרוטה מהרבי.

כ

הרה"ח ר' מרדכי דובין היה ציר בבית הנבחרים שבלטביה ועסקן ציבורי ממדרגה ראשונה. הוא היה עושה חסד ושתדלנות כל היום. מה שמעניין, הוא היה מתפלל כל יום באריכות ואנשים היו עומדים בתור עד שיגמור להתפלל לקבל עצה ועזרה ממנו. זוכר אני שר' מרדכי דובין מגיע לסדר את יציאתו של הרבי הרי"צ אל מחוץ לרוסיה [ללטביה]. לטביה היתה אז מדינה פאשיסטית והוא הסתכן בכך שיעצרוהו ולמרות זאת נכנס במס"נ על מנת לעזור לרבי.

כא

זוגתו של ר' אברהם דוד פעוונזנער ע"ה, מרת ליבא ע"ה, היתה אישה צדקנית. היא היתה מתפללת באריכות, קוראת 'צאינה וראינה' ואומרת תהילים כל הזמן. היו להם שלושה בנים. שני בנים יראי שמים, ובן אחד שהלך ל'קומסומול' (תנועת הנוער הקומוניסטית).

דומני שהרא"ד היה מה'מניין' (אחד מעשרת החסידים שנפטרו בתוך שנה מהסתלקות כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע).

כב

בזמנים הקשים ברוסיה הקומוניסטית, היה יהודי בשם בנימין ראמענער. בצעירותו הוא למד ב'תומכי תמימים' והיה מהבחורים ה'בעלי נגלה' הכי טובים. בהמשך הוא הדרדר וירד מהדרך ונהיה חבר 'בז'בוז'ניק' (קבוצת של יהודים 'כופרים בעיקר' שהאמינו שאי אפשר לחנך את הילדים בדרך התורה, אלא בענינים 'חיצוניים') מה'יבסקציה' שבלנינגראד. הוא סגר הרבה בתי כנסיות בכל מיני עיירות, בשלב מסוים פחדו לדבר איתו אפילו.

באותה תקופה היה חוק שבכל הערים הגדולות, ביניהם גם לנינגרד, אסור לגור שם

אלא אם כן הוא חבר קומוניסט ומי שלא מתנהג כמצופה ממנו וכיאות לממשל, נתנו לו ארכה של עשרה ימים או אפילו עשרים וארבע שעות על מנת שיעזוב את העיר.

כשהגיע בנימין (שהיה כבר מנהיג באחת הקבוצות הבז'בוז'ניקים) למשרדי הממשל, על מנת להירשם בשביל לגור בלנינגרד באופן רשמי, ואחרי שהכניס להם כנדרש את כל ה'ביוגרפיה' שלו, ושם נכתב בין היתר, שהיה פעם דתי ולמד בישיבה חסידית, שאלוהו מפני מה עזב את דתו ונהיה 'קמוניסט'? ענה הוא להם, שזה מפני שלא מצא שהיהדות נותנת לו לחייו. שאלוהו חזרה: "ומה יהיה אם תמצא שאנחנו גם יורדים לחיך, תעזוב אותנו גם?" והמשיכו, "אם זה כל הסיבה שלך, אז אתה תעזוב אותנו כשתמצא את זה בשלב מסוים". ומכיוון שכך דרשו ממנו שחייב הוא לעזוב את העיר תוך עשרה ימים.

הוא לקח את המשפט הזה כל כך קשה לליבו, שהוא התחיל לחשוב מחדש על יהדותו. עם הזמן הוא התחיל להתקרר ליהדות יותר ויותר, ולאט לאט התחיל להתפלל ולהגיד תהילים. אשתו וילדיו שהיו קומוניסטים לא השלימו עם עובדה זו, וזה שבר את ליבו, אני ואחי פיניע היינו נכנסנו אליו לביתו ומנסים לנחם אותו על כך. בהמשך, מכיון שכולנו ברחנו בזמן המלחמה לא נודע לי מה מצבו.

נזכר אני במקרה פעם שארע איתו, שראוהו בבית הכנסת יושב ולומד גמרא, והוא עדיין 'קמוניסט', וכשאלוהו על כך ענה להם שזה פשוט 'געשמאק'.

כג

ר' זלמן משה בהתוועדויותיו הרבות היה מדבר על כך שלא להתפלל במנין, כדי שלא תיפול טעות שיש בזה 'ענין', "על יהודי להתפלל באריכות, אין לך זמן? לפחות אל תתפלל במנין..". [כמובן שדבריו אלו הם לא יותר מאשר רק 'גוזמא בעלמא'] וכפי שראינו אצל הרבי שלנו שהתפילה בציבור היתה יקרה לו מאוד. ובהתאם לכך, אם יהודי שמתפלל באריכות נקלע פעם אחת למנין - עדיף שלא יתפלל במנין, כי כך יכול הוא 'להתקלקל'.. אבל יהודי שאף פעם לא התפלל באריכות, אז מה ענין שיתפלל במנין? אבל רואים אנו שבכל זאת הרבי מדבר על מעלת התפילה במנין.

כד

פעם בגרמניה שמעו על כך שאי שם בעיירה מרוחקת ברוסיה קיימת קבוצה גדולה ההולכת ומתפשטת הנקראים - 'ליובאוויטשער חסידים', הם קיימו אסיפה שבה קראו לכולם להתכנס, והחליטו באסיפה זו לשלוח שליח לליובאוויטש על מנת שיבדוק במה מדובר. כשחזר השליח משליחותו, התכנסו ובאו כולם בפעם השניה על מנת לשמוע מה עלה בחיכו, והשליח סיפר להם, שבשונה ממה שהם חשבו שהם נראים בצורה מוזרה ושונה מצורתם של בני האדם ('א ווילדע בועה'..), הם בני אדם רגילים ככל האדם, אף, עינים, אוזניים ופה, אוכל, אוכלים הם כרגיל, אבל לשתות, שותים הם הרבה יותר מכל אדם. זה 'ליובאוויטשער חסיד'.

כה

כשהגעתי לאמריקה, בשכונת קראון הייטס, שהיתה אז מלאה ביהודים, לא הצלחנו למצוא דירה, אז שכרנו דירה בוילאמסבורג. כ"כ התפעלתי מהיהודים שבאותה שכונה,

לא ראיתי אף פעם ברוסיה כאלה יהודים ('ערליכע אידן) עם פאות ארוכות, פנים עדינות (אבל אוכלים טוב..). מתפללים בקול תוך שהם מתנענעים וכו'..

היה לי אז שכן חסיד סאטמער, והתחלתי לדבר איתו בעניני חסידות.

באחד ממוצאי השבת שבהם הייתי יושב איתו בביתו לסעודת מלוה מלכה, והתחלתי לדבר איתו על מה שהאדה"ז כותב בשער היחוד והאמונה בנוגע לכך שהקב"ה מהווה את העולם בכל רגע, והעולם איננו 'מציאות' לעצמו, ובעודי מדבר מבחין אני שיהודי זה מקשיב בשקיקה ובחשק רב ומתענג על כל רגע, ממש מוציא את הלשון ומלקק, ואני ממשין ומדבר, נהנה בכל רגע, כשעצרתי בשלב מסוים שואל אותי יהודי זה: ואתה מאמין לכל זה?

הייתי בהלם, אמרתי לו שברור שכך הם פני הדברים, היות וזה כתוב במפורש בספרו של האדה"ז, וכל אדמו"רי חב"ד ממשיכים ומבארים ענין זה. ענה לי: "תקשיב, אם זה היה אמת, היה האדמו"ר שלנו מדבר על זה, ומכיון שאף פעם לא שמעתי אותו מדבר על כך, אינני מאמין לזה". הגבתי לו מיד ואמרת: "מה זאת אומרת? ענין זה מגיע מהאדה"ז בעצמו, אך הוא בשלום: "לאדה"ז היתה ה'שיטה' שלו, ולרבי שלנו שיטה משלו, אחרת".

אצלינו אין עולם, אצלם הפוך...

כו

הינט פארשטיי איך פארוואס חז"ל האבן מתקן אין קידוש לבנה אז איינער גיט דעם אנדערן "שלום עליכם, עליכם שלום":

אונזערע חכמים זיינען געווען גאָר קלוגע זיי האבן פארשטאנען, אז מ'וועט אויסרופען "דוד מלך ישראל חי וקיים", וועט מען זיך נעמען שלאגן איינעם דעם צווייטען, האבן זיי מתקן געווען גלייך געבן "שלום עליכם, עליכם שלום" איינער דעם אנדערן.

כז

סיפר הרב מרדכי שמואל אשכנזי ע"ה: "באחד מההתוועדויות שהתוועד ר' מענדל בשמחת בית השואבה תש"ט, אמר ר' מענדל: "כיצד ישנם יהודים טיפשים? הלוא אברהם אבינו היה חכם! אלא, שלאברהם אבינו היה אבא - 'תרח'".

כח

סיפר א' מהתמימים: באחד מהתוועדויות בשנתיו האחרונות עם הבחורים ב-770, סיפר ר' מענדל סיפור. אח"כ ניגנו באריכות, ואחרי הניגון התחיל לספר שוב את אותו הסיפור. בתחילה הבחורים גיחכו קצת בינם לבין עצמם, אך משראו שהוא לא נזכר מעצמו, ומחמת כבודו שלא יתבייש בסוף 'הזכירו' לו בעדינות שאת זה כבר סיפר, ואולי יספר משהו אחר. מענדל חזר כמה פעמים ושאל אותם "אתם בטוחים שכבר שמעתם?" ואמרו לו בחיוך שוב ושוב שכן. משראה שהבחורים לא מבינים את הרמז שאל: "והפנמתם?"

כט

פעם התוועד ר' מענדל שי' מרוזוב בכאב לב, על המנהג שראה אצל תמימים, שלוקחים בהתוועדות חסידיית דברים שטיבולם במשקה כמו מלפפון חמוץ, ואוכלים זאת ללא כלי אכילה - דבר שחסידיים הקפידו ונזהרו בזה מדורי דורות.

אחד מהנוכחים לימד עליהם זכות באומרו, שמדברי הרבי בהגדה יוצא שיש מקום להנהגה זו, כי הרבי מביא בפסקה של 'כרפס' מאדה"ז, שאף אלו שאין נזהרים ב'דבר שטיבולו במשקה' בכל ימות השנה, הנה בליל הפסח יקפידו על נטילה קודם כרפס, מכיון שזה אחד מהשינויים שעושים כדי להתמיה התינוקות. וממילא רואים שיש כאלו שאינם מקפידים על זה כל השנה.

ר' מענדל לא קיבל זאת, ואמר: "זהו השולחן ערוך שהוא ל'עולם', אך בסידור מכריע רבינו הזקן להיזהר, וחסידיים נוהגים כהנכתב בסידור. מה יענו אלו שאוכלים כך בלי שום שימת לב - שולחים ישר את ידם בלי להרגיש בעיה?!" הדבר הכאיב לו כל כך, עד שאמר "חזיר וואלט מען אויך געגעסן?" ("ד"א גם היו אוכלים?).

ל

פעם ר' מענדל דיבר בחריפות על כך שברוסיה גידלו זקן במס"נ וכעת יהודים שקצת יורדים ברוחניות כבר מורידים זקן רח"ל. ואמר: "ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חוקי ותשא בריתי עלי פיך" - מה לך לספר את הזקן (שזהו מ"חוקי")? הינך חושב שלא יזהו שאתה יהודי? את אותה חתיכה שהורידו לך בברית אתה נושא על פיך, אפך היהודי.

לא

כשאני מברך "הנותן ליעף כח", נותן לי אכן הקב"ה מעט כוחות, אולם כשאני מברך "הנותן לשכוי בינה" איני נהיה חכם.

לב

אלול איז ראשי תיבות - "אדער לחיים ווידער לחיים" - אני לדודי ודודי לי.

לג

"נשמה שנתת בי טהורה היא". לא נאמר היתה טהורה, במקום ממנו באה, אלא טהורה כמו שהיא נשמה בגוף. לאחמ"כ היא יורדת בסדר ההשתלשלות, 'אתה בראת, אתה יצרת...' אבל כמו שהיא בעצם, אצל כל יהודי, טהורה היא.

איך עס נאר ליובאוויטשע בהמות, ליובאוויטשע שחיטה, אבער אין ליובאוויטש איז דאך קיינמאל ניט געווען קיין בהמות.

לד

אברהם תיקן את תפילת שחרית, יצחק תיקן את תפילת מנחה, יעקב תיקן את תפילת ערבית.

ומה נח עשה? לנח לא הייתה הגדולה לתקן דבר שישאר לנצח? האמת היא שנח הנהיג תיקון גדול, נח היה האדם הראשון שהמציא את הלחיים.

לה

"וַיַּעֲקֹב נָתַן לְעֵשָׂו, לֶחֶם וְנֵזִיד עֲדָשִׁים, וַיֹּאכַל וַיִּשְׂתּוּ, וַיִּקֶּם וַיִּלֶךְ". למה אנחנו צריכים את כל התיאורים האלה? כל מה שאנחנו צריכים לדעת שיעקב נתן לעשיו קצת אוכל. או שיש הוראה עמוקה יותר פה? התורה מלמדת אותנו לקח חשוב: אדם יכול להיות יהודי דתי, ואפילו לא להתעלם מכך שהתנהגותו היום מתאימה לעשיו יותר מאשר ליעקב.

לו

בשנותיו האחרונות אמר בדרך הצחות: "איך בין געווארן לעצטן א געטשקע, דאס הייסט, עס שטייט: עינים להם ולא יראו אזנים להם ולא ישמעו וכו'. וגם אני כבר החלתי לחוש כך: פחות לראות, פחות לשמוע וכו'.

לז

מה פירוש "אל תשליכני לעת זקנה"? ה' משליך רק זקנים? את הצעירים הוא לא משליך? אלא שכשצעיר עובר עברה, ה' מבין זאת. הוא צעיר, בשיא כוחו, והתאוה שלו חזקה. אך הזקן לעומתו, שיניו שבורות, הוא לא שומע, עוור, צולע, מאיפה מגיעה התאוה שלו לחטוא? ולכן מתפללים לה' שלא ישליך אותנו לעת זקנה.

לח

בשנותיו האחרונות סיפר אשר חבריו ז"ל מגיעים אליו בחלום מעולם האמת ואומרים לו שנמצא כבר די והותר בעוה"ז ושיבוא אליהם להתוועד. אז הוא שאל אותם בשביל מה הם צריכים דוקא אותו? יש את ר' שלמה חיים, ר' ניסן וכו'. אז השיבו לו: "לא הבנת, הם נמצאים בגן עדן.."

לט

אני עוד מעט אסתלק מן העולם, ומה הכינוי לי שם איני יודע... אני יודע שלגן עדן לא תירו לי להיכנס, אולם אני בטוח שיש שם משקה. וראיה לכך: כל כך הרבה שיכורים כבר נפטרו ואף אחד מהם לא חזר...

שער שלישי

תמונות

מחייז

ר' מענדל עם יבל"ח רעייתו מרת ראזע ובנם ר' זלמן

עם משפחת רעייתו (שגלוב)

עומדים משמאל לימין: ר' מענדל, יעקב שגלוב, בנציון שגלוב, זלמן שגלוב
יושבים משמאל לימין: רעייתו מרת ראזע, בנו זלמן, חמותו מרת מרייאשא, רחל

ר' מענדל במשלחת שוחטים למדינת אירלנד
 עומדים משמאל לימין: ר' מענדל, אחיו ר' משה, ראש עיריית דובלין (בירת אירלנד),
 הרשל צייטלין, מפקח מטעם הממשלה
 יושבים משמאל לימין: הרב שמואל דוד בלינוב, רבה של אנגלי' הרב יעקובוביץ

בחתונת אחיו ר' משה
 משמאל לימין: ר' מענדל, ר' דוד ליב, ר' משה, ר' שלום, אחי אמם (כ"ץ)

עם אמו ויבל"ח בנותיו מינא רחל ולאה

עם רעייתו תחי'

בחתונת בנו ר' זלמן

עם יבל"ח רעייתו ובנותיו

עם אמו

עם אחיו שלום (עומד) ומשה

בביתו עם משפחתו

מתוועד בבית חיינו 770

עם המשפיע ר' מענדל פוטרפס

עם רבה של מילאנו הרה"ח ר' גרשון מענדל גרליק

עם נכדו אבי הכלה

עם נינו מ"מ גאלדבערג

עם נינו צמח גאלדבערג

עם החתן

עם גינתו הכלה

עם נינו שמחה גאלדבערג

"כשהגעתי הביתה וסיפרתי לאבי
 בנוגע למה שראיתי, אבי מיד הוציא
 מתחת למפת השולחן את חבילת
 המכתבים עבור הרבי ואמר לי
 להסתירם בין בגדי ואז שמענו
 דפיקות בדלת. הם נכנסו והתחילו
 לערוך חיפוש ברחבי הבית. ברגע
 של היסח הדעת הצלחתי לחמוק
 מהבית, תפסתי עמדה בחוץ
 והתחבאתי לראות מתי הם יעזבו.
 כעבור זמן מה ראיתי אותם יוצאים
 מהבית, אבי היה איתם. הם הובילו
 אותי ברגל עד קצה הרחוב ומשם
 פנו שמאלה לרחוב השני, מסתמא
 שם חיכתה המכונית שלהם. חזרתי
 הביתה והעברתי את חבילת
 המכתבים לאימי שהעבירה אותם
 הלאה עד שזה הגיע לרבי"

על מעצר אביו - מתוך עמ' 24